

QƏDİM DİYAR

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

ANCIENT LAND

International online scientific journal

aem.az

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

QƏDİM DİYAR

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

Cild: 5 Sayı: 2

ANCIENT LAND

International online scientific journal

Volume: 5 Issue: 2

Bakı – Baku

2023

Jurnal 31.01.2012-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir
Reyestr №3534

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
31.01.2012.
Registration No. 3534

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Bakı,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 806 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
qedim.2012@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197
DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdır.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© <https://aem.az>
© info@aem.az

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. Pərvanə PAŞAYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
p.parvana84@gmail.com

Editor

Assoc. Prof. Dr. Parvana PASHAYEVA, Baku State University / Azerbaijan
p.parvana84@gmail.com

Redaktor köməkçisi

Magistrant Gülşən ATAKİŞİYEVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
a_gulsen00@mail.ru

Assistant editor

Master Gulshan ATAKISHIYEVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
a_gulsen00@mail.ru

Redaktor köməkçisi

Tədqiqatçı Nəhayət HÜSEYİNLİ, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
nehayet.huseynli@gmail.com

Assistant editor

Researcher Nahayat HUSEYINLI, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
nehayet.huseynli@gmail.com

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Nəriman SEYİDƏLİYEV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Nariman SEYIDALIYEV, ANAS Institute of Linguistics / Azerbaijan

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Vaqif SOLTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Ələmdar ŞAHVERDİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Editors in scientific fields

Prof. Dr. Vagif SOLTANLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Aləmdar SHAHVERDIYEV, Baku State University / Azerbaijan

REDAKSIYA HEYƏTİ

Prof. Dr. Nailə VƏLİXANLI, Tarix muzeyi / Azərbaycan
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL, Ərzincan Binalı Yıldırım Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Nərgiz AXUNDOVA, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnus Biznes Universiteti / Litva
Prof. Dr. Adil BAXŞƏLİYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Seyfəddin RZASOY, AMEA Folklor İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Rafail HƏSƏNOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mübariz SÜLEYMANOV, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Sərvər ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mönsüm ALIŞOV, “İdrak” liseyi / Azərbaycan
Assos. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Gülçöhrə ƏLİYEVƏ, Dəniz Akademiyası / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Nasiba SABİROVA, Urgenc Dövlət Universiteti / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Fərqanə ƏLİYEVƏ, DİN-nin Polis Akademiyası / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Lyudmila CAVADOVA, İqtisadiyyat və Hüquq üzrə Pedaqoji Kollec / Rusiya, Dağıstan Respublikası
Assoc. Prof. Dr. Şəhla ƏHMƏDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey SIZRANOV, Həştərxan Dövlət Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Rəşad SADIQOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramis HƏŞİMOV, Dağıstan Dövlət Universitetinin Dərbənd filialı / Rusiya, Dağıstan Respublikası

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naila VALIKHANLI, The museum of History / Azerbaijan
Prof. Dr. Abdulkadir GUL, The University of Arzinjan Binali Yildirim / Turkey
Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA, Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Adil BAKHSHALIYEV, Sumgait State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Seyfəddin RZASOY, ANAS Institute of Folklore / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Rafail HASANOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mubariz SULEYMANOV, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan
Prof. Dr. Sarvar ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Monsum ALISHOV, Idrak Lyceum / Azerbaijan
Assos. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Romanian Language and Cultural Center / Romania
Assoc. Prof. Dr. Jabi BAHRAMOV, The Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gulchora ALIYEVA, Azerbaijan State Marine Academy / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Nasiba SABİROVA, Urgench State University / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Fargana ALIYEVA, Police Academy of the Ministry of Internal Affairs / Azerbaijan
Assic. Prof. Dr. Lyudmila JAVADOVA, Pedagogical College on Economy and Law / Russia, The Dagestan Republic
Assic. Prof. Dr. Shahla AHMADOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Andrey SIZRANOV, Astrakhan State University / Russia
Assoc. Prof. Dr. Rashad SADIGOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramis HASHIMOV, Derbend branch of Dagestan State University / Russia, the Dagestan Republic

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/5-10>

Arzu Cahid qızı Xəlilzadə
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
azerbaijan@rambler.ru

IV SƏNAYE İNQİLABI VƏ ONUN AZƏRBAYCANA TƏSİRLƏRİ

Xülasə

Məqalədə müasir mərhələdə IV Sənaye inqilabının başlanması və onun Azərbaycana təsirlərindən bəhs olunmuşdur. Burada sonuncu sənaye inqilabının xüsusiyyətləri, yeni trendlər, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, rəqəmsallaşmanın daha geniş fəaliyyət sahələrinə tətbiq edilməsi, Azərbaycanın dünyada baş verən texnoloji yeniliklərə uyğunlaşmasına diqqət yetirilmişdir. Müəllif belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Azərbaycanın IV Sənaye inqilabının çağırışlarına cavab verməkdə geniş imkanlara malikdir və texnoloji yeniliklərdən müxtəlif sahələrdə istifadə edir.

Açar sözlər: IV Sənaye İnqilabı, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, Azərbaycan, çətinliklər, texnoloji yeniliklər, Prezident İlham Əliyev, Davos Forumu

Arzu Jahid Khalilzade
Baku State University
Ph.D in History
azerbaijan@rambler.ru

IV industrial revolution and its effects on Azerbaijan

Abstract

The article deals with the beginning of the IV Industrial Revolution in the modern stage and its effects on Azerbaijan. It focuses on the features of the recent industrial revolution, new trends, the application of information and communication technologies, digitalization to a wider field of activity, the adaptation of Azerbaijan to technological innovations in the world. The author came to the conclusion that Azerbaijan has great opportunities to meet the challenges of the IV Industrial Revolution and uses technological innovations in various fields.

Keywords: IV Industrial Revolution, information and communication technologies, Azerbaijan, challenges, technological innovations, President Ilham Aliyev, Davos Forum

Giriş

Müasir mərhələdə dünyada qeyri-neft sektoru, sənayenin müxtəlif sahələri, həmçinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində texnoloji yeniliklər baş verməkdədir. Dünyada sənayenin inkişafı özünün yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Elmi dairələrdə bu yeni dövr “IV Sənaye inqilabı” və ya “Sənaye 4.0” adlandırılır (1).

IV Sənaye inqilabı bəşəriyyət üçün mühüm texnoloji irəliləyişlər vəd edir: insanın iştirakı olmadan idarə edilən avtomobillər, 3D çap, qabaqcıl robot texnikaları, genlərin redaktə edilməsi, əşyaların interneti, insan bədənində implantasiya edilmiş telefonlar, şirkətlərin rəhbərliyinin tərkibində süni intellekt, blokçeyn vasitəsilə verginin toplanması və s (2).

Dördüncü Sənaye inqilabı gələcəyin proqnozu deyil, bu, eyni zamanda fəaliyyətə çağırışdır. Bu, ümumi yaxşılığın, insan ləyaqətinin və nəsillər arası idarəçiliyin ortaq dəyərləri ətrafında qurulmuş sosial və iqtisadi inkişaf üçün daha gücləndirici, əməkdaşlıq və dayanıqlı zəmin yaradan üsullarla texnologiyaları inkişaf etdirmək, yaymaq və idarə etmək üçün bir baxışdır (3).

Bəşəriyyətin bu mərhələsi süni intellekt, robot-avtomobillər, nanotexnologiya, biotexnologiya və s. daxil olmaqla texnoloji sıçrayışla xarakterizə olunur. Sənaye inqilabının bu mərhələsində

rəqabətə tab gətirmək üçün bütün formalarda innovasiyaların tətbiq edilməsi vacibdir (IV Sənaye inqilabı: Azərbaycan üçün perspektivlər).

“IV Sənaye inqilabı” ifadəsini ilk dəfə Dünya İqtisadi Forumunun təsisçisi və Prezidenti Klaus Şvab işlətməmişdir. Klaus Şvab IV Sənaye inqilabının başlanmasını bir sıra səbəblərlə izah edərək onun fərqləndirici xüsusiyyətlərini göstərirdi. O bildirirdi ki, IV Sənaye inqilabı əvvəlkilərdən öz sürətinə görə fərqlənir, o, xətti deyil, eksponent sürətlə inkişaf edir (Klaus).

XXI əsrin əvvəllərindən etibarən dünyada yeni IV Sənaye inqilabı mərhələsinə keçid başlamış, beləliklə istehsalatın insandan asılılığına son qoyulması prosesi getmişdir. Bu istiqamətdə mühüm irəliləyişlər əldə edilmiş və ağıllı fabrik, zavod, ev, şəhər və s. ifadələri getdikcə reallığa çevrilməyə başlamışdır (Əliyev, Şahverdiyeva, 2018: 53-54).

Dördüncü Sənaye inqilabının əhatə dairəsi çox genişdir. Genlərin düzülüşündən nanotexnologiyalara, bərpa olunan enerjilərdən kvant hesablamasına qədər bir çox sahədə eyni vaxtda irəliləyiş dalğaları baş verir. Dördüncü Sənaye inqilabını digər inqilablardan köklü şəkildə fərqləndirən də texnologiyaların bir-birilə sıx birləşməsi, fiziki, rəqəmsal və bioloji sahələrdə qarşılıqlı təsirdə olmasıdır (Klaus, 2020: 19).

Müasir dünyada IV Sənaye inqilabı bütün dünya dövlətlərinə bərabər şəkildə təsir göstərə bilmir. Məsələn, 2021-ci ildə təxminən əhalinin 1,3 milyard nəfərinin hələ də elektrik enerjisinə çıxışı olmadığı dünyada İkinci Sənaye inqilabı bütün dünya əhalisinin yalnız 17%-ni əhatə edir. Eyni vəziyyət Üçüncü Sənaye inqilabına da aiddir. 2021-ci ildə dünya əhalisinin yarısından çoxu - əksər hissəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayan 4 milyard insan internet xidmətlərindən istifadədən məhrumdur. Halbuki internet on ildən də az müddətdə bütün dünyaya yayılmışdı (Abdullayev). Ümumiyyətlə, IV Sənaye inqilabının texnoloji yeniliklərinin tətbiqi üçün ilk növbədə normal infrastrukturun olması şərti mövcuddur. Digər tərəfdən yeni texnologiyaların baha olması, onların bütün dünya ölkələrində tətbiqini çətinləşdirəcəyi ehtimalını irəli sürməyə əsas verir. Ona görə də III Sənaye inqilabını tamamilən mənimsəməmiş ölkələr IV Sənaye inqilabına illər sonra keçə biləcəklər. Nəticədə Sənaye 4.0 mərhələsində inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında iqtisadi uçurum, fərq daha da artacaq (Dadaşzadə).

Yeni texnologiyaların meydana gəlməsi beynəlxalq təhlükəsizliyə mühüm təsir göstərir. Məsələn, dronlar əsas etibarilə uçan robotlardır. ABŞ bu sahədə irəlidə olsa da, bu texnologiyanın tətbiq sahələri və əhatə dairəsi genişlənməkdədir.

Avtonom silahlar dron texnologiyası ilə süni intellekti birləşdirərək, insan müdaxiləsi olmadan əvvəlcədən hədəfləri seçmə və onlarla mübarizə potensialına sahibdirlər.

IV Sənaye inqilabının əsas trendlərindən biri kosmosun hərbişdirilməsidir. Peyklərin yarıdan çoxu həm kommersiya məqsədlidir, həm də orbit rəbitə cihazlarının hərbi məqsədlər baxımından əhəmiyyəti getdikcə daha da artır. Hipersonik “planer” silahların yeni bir nəsli bu sahəyə tətbiq edilmək üzrədir. Bunlar kosmosun gələcək münaqişələrdə rol oynama ehtimalını artırır və kosmos fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlı mövcud mexanizmlərin artıq yetərli olmaması haqqında narahatlıqlara yol açır (Şvab, 2016: 101).

Dördüncü Sənaye inqilabı yeni və daha səmərəli idarəetmə institutları formalaşmasına təkan verməklə bərabər, yeni qlobal çağırışları formalaşdırır. Bu çağırışlar ictimai-siyasi, sosial və iqtisadi amillərlə bağlıdır. Yeni sənaye inqilabının əsas çağırışlarından biri kibertəhlükəsizlikdir. Kibertəhlükəsizliyin olmaması dövlətlərin məhv olmasına, dağıdıcı proseslərə gətirib çıxara bilər. Biotexnologiyaların inkişafı nəticəsində bioloji silahların yaranması və onların geniş şəkildə yayılması təhlükəsi və dünyanın iqtisadi sisteminə zərbə vura bilməsi əsas çağırışlardandır (Gurina, Rummyantseva, 2019: 1124).

IV Sənaye inqilabına keçid artıq həyatın bütün sahələrində baş vermişdir. 2019-cu ilin dekabr ayından başlayan koronavirus pandemiyası bu prosesi daha da sürətləndirdi. Pandemiyanın dünya siyasi sisteminə, iqtisadiyyatına, təhsil və elm sahələrinə təsiri göstərdi ki, yeni texnoloji inkişaf mərhələsi başlayıb. COVID-19 pandemiyası qeyri-neft sektorunun inkişafının vacibliyini ön plana çəkərək, internetdən istifadənin əhatə dairəsinin daha da genişlənməsinə şərait yaratdı. Pandemiya

cəmiyyətin və dövlətin bütün fəaliyyət sahələrində onlayn texnologiyaların tətbiq olunması zərurətini yaratdı (Məmmədov).

IV Sənaye inqilabı elm və təhsil sahəsində yeni trendlərin meydana gəlməsinə şərait yaradır. Beləliklə, elm və təhsildə yeni ixtisaslaşma trendləri formalaşır, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, onlayn/distant təhsilin genişləndirilməsi zərurətə çevrilir. Müasir tələblərə uyğun olaraq təhsil sistemində hibrid – iki və daha artıq sahədə ixtisaslaşmış, geniş bacarıqlı kadrlara ehtiyac yaranır (13).

“Sənaye 4.0”-in mühüm əhəmiyyəti gələcəkdə yeni iş imkanlarının yaranması və artıq ağır və təhlükəli işlərdə insanlardan deyil, robotlardan istifadə ediləcəyidir. Bununla belə “Sənaye 4.0”-ün təsirləri hələ məlum deyil, çünki meydana çıxan yeni texnologiyalar inkişaf mərhələsindədir. Bu baxımdan Azərbaycanı müasir sivilizasiyaların inkişaf səviyyəsinə çatdırmaq və onu modernləşdirmək üçün “Sənaye 4.0”-ün gətirilməsi və tətbiqi vacibdir (Qasımlı, 2020). Azərbaycan sənayenin, iqtisadiyyatın dinamik şəkildə inkişaf etdiyi dövlət olaraq bu trendlərdən kənar qalmır, IV Sənaye inqilabının texnoloji yeniliklərinin iqtisadiyyata və xidmət sahələrinə tətbiq edilməsi üçün mühüm praktiki işlər həyata keçirilir.

Azərbaycanda Dördüncü Sənaye inqilabı dövlətin strateji siyasətində mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il fevralın 3-də “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransdakı çıxışında bununla bağlı bildirmişdir: *“Dördüncü Sənaye inqilabında Azərbaycan lider olmalıdır. Necə ki, Davos Forumu bizi lider kimi görür, biz də lider olmalıyıq. Ona görə ki, bu, gələcək inkişafımız deməkdir”* (15).

Azərbaycan texnoloji yeniliklərin tətbiq edilməsi tendensiyasından geri qalmır və dövlət idarəetmə sisteminin elektronlaşması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Azərbaycanın regionda innovasiyalar mərkəzinə çevrilməsi, Silikon Vadisi kimi Abşeron Vadisini yaratmaq məqsədi yeni inqilabi dövrə hökumətin yanaşmasını əks etdirir (Səlimov).

IV Sənaye inqilabı Azərbaycanın iqtisadi inkişafına və qlobal miqyasda rəqabətə davamlılığına müsbət təsir göstərir. Bu zaman iqtisadiyyatın bütün mövcud potensialından tam şəkildə istifadə etmək, innovasiyaları tətbiq etmək zəruridir (17).

Azərbaycanda təhsil, səhiyyə, iqtisadiyyat, biznes və digər sahələrdə, eləcə də gündəlik həyatda İKT-nin imkanlarından geniş şəkildə istifadə olunur. Ölkədə ən son texnoloji yeniliklərin tətbiq edilməsi nəticəsində əhalinin 75 faizi internet, onların 65 faizi isə genişzolaqlı internet istifadəçisinə çevrilmişdir. İnsanların evləri və iş yerlərində kompüterlərin sayı artmışdır, mobil sektorda 3G və 4G xidmətləri tətbiq olunmuşdur (18).

IV Sənaye inqilabı dövründə Azərbaycan qlobal informasiya cəmiyyətinin fəal iştirakçısına çevrilmiş və ölkənin bütün fəaliyyət sahələrində İKT-nin tətbiq olunması ilə əlaqədar mühüm addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya” qəbul olunmuşdur (19). Milli Strategiyaya əsasən gələcək inkişaf strategiyasında qeyri-neft sektorunun inkişafı və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi əsas məqsəd olmuşdur. Buna görə də iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun payının artırılması və iqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üçün güclü motivasiya mexanizmlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulurdu (20).

Azərbaycanda telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi və digər proqramlar çərçivəsində də informasiya cəmiyyətinin inkişafı üzrə bir çox işlər həyata keçirilmişdir (21).

İKT-nin ölkə həyatının bütün sahələrinə tətbiq edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, İKT müasir mərhələdə respublikada biznesin inkişafının, korrupsiyaya qarşı mübarizənin, yoxsulluq və işsizliyin aradan qaldırılmasının, şəffaflığın və demokratiyanın əlverişli vasitəsi olaraq qəbul olunur.

Dövlət idarəçiliyi, təhsil, səhiyyə, biznes, bank işi və digər sahələrdə yeni dəyərlər yaradan İKT ictimai-iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsinə çevrilmişdir. İnternetin inkişafı, bu sahədə

medianın fəaliyyət, fikir və söz azadlığının mövcudluğu, elektron qəzet və jurnalların, xarici və daxili sosial şəbəkələrin geniş yayılması İKT-nin cəmiyyətə verdiyi yeni imkanlardır.

Azərbaycanın İKT sahəsində ümumdünya elektron məkanına inteqrasiyası, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının – e-hökumət, e-ticarət, distant təhsilin yaranması, bu sahədə səmərəliliyin artırılması, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır (Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya).

Azərbaycanda rəqabətədavamlı və yüksək ixrac potensialı, innovativ İKT sənayesinin inkişaf etdirilməsi dövlətin əsas məqsədidir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu və Yüksək Texnologiyalar Parkı yaradılmışdır. Bu yeni qurumların əsas missiyası Azərbaycanın iqtisadiyyatının gücləndirilməsi, xarici investisiyaların cəlb edilməsi və İKT məhsullarının istehsalının genişləndirilməsi, yeni yaranan şirkətlərin fəaliyyətinin təşkilinə və innovativ təşəbbüslərə, startaplara maliyyə və təşkilati dəstəyi təmin etməkdir (23).

2020-ci il yanvarın 21-də İsveçrənin Davos şəhərində keçirilən Dünya İqtisadi Forumunda Dördüncü Sənaye inqilabı Mərkəzləri Şəbəkəsinin Afiləedilmiş Azərbaycan Mərkəzinin (4SİM Afiləedilmiş Azərbaycan Mərkəzi) yaradılmasına dair Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Dünya İqtisadi Forumu arasında Razılaşma imzalandı. 4SİM Afiləedilmiş Azərbaycan Mərkəzi MDB məkanında yaradılan ilk mərkəzdir. Onun əsas funksiyalarını İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində yaradılmış “Dördüncü Sənaye inqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi” publik hüquqi şəxs həyata keçirəcəkdi (24). 4SİM Afiləedilmiş Azərbaycan Mərkəzinin Azərbaycanda açılması Əşyaların interneti xidmətinin səmərəli tətbiq edilməsinə şərait yaradacaqdı.

IV Sənaye inqilabının çağırışlarına cavabın verilməsində hər bir dövlətin demografik göstəriciləri mühüm rol oynayır. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində gənclərin sayının azalması və qocalmanın sürətlənməsi ciddi problemlərin baş verəcəyindən xəbər verir. Belə ölkələr bu problemin qarşısını kənar dövlətlərdən gənclərin gəlməsi üçün şərait yaratmaqla alırlar.

Azərbaycanda isə demografik vəziyyət əksinə qənaətbəxşdir. Əhalinin sayı artır, gənc nəsil cəmiyyətdə aparıcı mövqeyə sahib olur, orduda, dövlət idarəetməsində, elmdə, iqtisadiyyatda əsas qüvvəni təşkil edirlər.

Prezident İlham Əliyev bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişdir: *“Avropa məkanında ölkələrdə ya əhali sabitdir, ya da ki, azdır, bizdə isə artır. Müstəqillik dövründə 7 milyondan 10 milyonadək artıb. Bütün bunlar yeni iş yerləri deməkdir. Amma biz görürük ki, IV Sənaye inqilabı iş yerlərinin ləğvinə gətirəcəksə - bu, artıq danılmaz faktdır - ona görə IV Sənaye inqilabı nəticəsində yarana biləcək yeni peşələrə hazır olmalıyıq”* (Kamal).

Beləliklə, dövlət başçısı gənc intellektual nəslə səslənərək onları yeni peşələrə yiyələnməyə və texnoloji sahələrdə ixtisaslaşmağa çağırır.

Müasir dünyada “ağıllı hökumət”, “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, “ağıllı fabriklər”, “ağıllı avtomobil”, “ağıllı telefon” kimi konsepsiyalardan istifadə edilməsi daha da artıb. Eyni zamanda müasir mərhələdə yaşıl enerjiyə keçid, ekoloji problemlərin həllində iqtisadiyyatın rolu, innovativ yeniliklərin tətbiqi prioritetdir.

Azərbaycanın IV Sənaye inqilabı dövründə bərpa olunan enerji layihələrində aktiv rol oynaya bilər. Buna Azərbaycanın malik olduğu coğrafi üstünlüyü və bərpa olunan enerjiyə keçidlə və istehsalın artırılması ilə bağlı potensialının geniş olması imkan verir (Məmmədov).

Nəticə

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın IV Sənaye inqilabının çağırışlarına cavab vermək imkanları genişdir. IV Sənaye inqilabına keçid üçün müxtəlif mexanizmlərin mövcudluğu bu imkanları daha da artırır. Azərbaycan İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində Ermənistanın işğalı altında olan ərazilərinin bərpası prosesində sonuncu sənaye inqilabının yaratdığı imkanlardan istifadə edir, “ağıllı kənd”, “ağıllı şəhər” layihələrinin həyata keçirilməsinə üstünlük verir.

Ədəbiyyat

1. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond [Electronic resource]. World Economic Forum 14 January 2016. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/> (accessed 22.05.2022).
2. IV sənaye inqilabı: Azərbaycan üçün perspektivlər [Elektron resurs]. 27 Noyabr 2018. URL: <https://az.trend.az/business/it/2985579.html> (İstinad tarixi 22.05.22).
3. The Fourth Industrial Revolution [Electronic resource]. URL: <https://www.britannica.com/topic/The-Fourth-Industrial-Revolution-2119734> (accessed 22.05.22).
4. IV Sənaye inqilabı: Azərbaycan üçün perspektivlər.
5. Klaus, S. The Fourth Industrial Revolution [Electronic resource]. URL: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab> (accessed 21.05.22).
6. Əliyev, Ə., Şahverdiyeva, R. (2018). İnformasiya iqtisadiyyatı sektorlarının və innovativ strukturlarının inkişafına Dördüncü Sənaye inqilabının təsirinin analizi. İnformasiya cəmiyyəti problemləri. №2, s.53-54.
7. Klaus, Ş. (2020). Dördüncü Sənaye inqilabı. 2016 Dünya İqtisadi Forumu. Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 19 s.
8. Abdullayev, N. İnqilab astanasında – Sənayenin dördüncü transformasiyası nə ilə möhürlənəcək? [Elektron resurs]. 29.06.2021. URL: <https://ted.az/az/view/news/33867/inqilab-astanasinda-ndash-senayenin-dorduncu-transformasiyasi-ne-ile-mohurlenecek> (İstinad tarixi: 20.05.22).
9. Dadaşzadə, Ə. Tarixdəki 4-cü sənaye inqilabı nə vəd edir? [Elektron resurs]. 29.10.2018. URL:<https://banker.az/tarixd%C9%99ki-4-cu-s%C9%99naye-inqilabin%C9%99-v%C9%99dedir/29/10/2018> (İstinad tarixi 21.04.2022).
10. Şvab, K. (2016). Dördüncü Sənaye inqilabı. Dünya İqtisadi Forumu, 101 s.
11. Gurina, M., Romyantseva, YU. (2019). Sistemnyye vyzovy chetvertoy promyshlennoy revolyutsii: uberizatsiya kak novaya model' biznesa. Voprosy innovatsionnoy ekonomiki. Tom 9, Nomer 3, Iyul-sentyabr, 1124 s.
12. Məmmədov, A. IV Sənaye inqilabı və təhsilin əsas inkişaf trendləri [Elektron resurs]. 29.07.2020. URL:<https://stm.az/en/news/227/iv-senaye-inqilabi-ve-tehsilin-esas-inkisaf-trendleri> (İstinad tarixi: 23.04.22).
13. Təhsildə yeni trendlər, bu günün və gələcəyin ən tələb olunan peşələri [Elektron resurs]. 05.06.2020. URL:<https://fed.az/az/tehsil-ve-elm/tehsilde-yeni-trendler-bu-gunun-ve-geleceyin-enteleb-olunan-peseleri-musahibe-81881> (İstinad tarixi 03.04.22).
14. Qasımlı, B. (2020). IV Sənaye İnqilabı: Yeni peşələr [Elektron resurs]. 1 iyun 2020. URL: <https://markzone.az/iv-senaye-inqilabi-yeni-peseler/> (İstinad tarixi 08.04.22).
15. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı'nın icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda İlham Əliyevin giriş nitqi [Elektron resurs]. 03 fevral 2020. URL:<https://president.az/az/articles/view/35705> (İstinad tarixi 25.05.22).
16. Səlimov, E. Dördüncü Sənaye inqilabı: sürətli inkişaf, insanları gözləyən təhlükə [Elektron resurs]. 6 iyul 2020. URL: <https://www.digital.gov.az/digitalazerbaijan/az/blog/44/dorduncu-senaye-inqilabi-sureтли-inkisaf-insanlari-gozleyen-tehluke> (İstinad tarixi 25.05.22).
17. IV Sənaye inqilabı və təhsilin əsas inkişaf trendləri [Elektron resurs]. 29.07.2020. URL:<https://stm.az/en/news/227/iv-senaye-inqilabi-ve-tehsilin-esas-inkisaf-trendleri> (İstinad tarixi: 29.04.22).
18. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/33717> (İstinad tarixi 21.04.22).
19. "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı [Elektron resurs]. 2 aprel 2014. URL:<https://e-qanun.az/framework/27456> (İstinad tarixi 25.05.22).

20. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya [Elektron resurs]. 2 aprel 2014. URL://https://president.az/az/articles/view/ 11312 (İstinad tarixi 25.05.22).
21. Məmmədov, A. Göstərilən əsəri.
22. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya.
23. Yenə orada.
24. Dördüncü Sənaye İnqilabı Mərkəzləri Şəbəkəsinin Afilədilmiş Azərbaycan Mərkəzi təsis edilib [Elektron resurs]. 01.04.2021. URL:https://www.economy.gov.az/article/dorduncu-senaye-i-nqilabi-merkezleri-shebekesinin-afileedilmish-azerbaycan-merkezi-tesis-edilib/31584 (İstinad tarixi 28.04.22).
25. Kamal, R. Gənclər IV Sənaye inqilabı ilə bağlı yenilikləri yüksək səviyyədə mənimsəyirlər [Elektron resurs]. 09 fevral 2022. URL:https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/gencler-iv-senaye-inqilabi-ile-bagli-yenilikleri-yukse-seviyyede-menimseyirler-1644352883. (İstinad tarixi: 28.04.2022).
26. Məmmədov, X. Robotlar insanlara pul verəcəklər – Dördüncü Sənaye inqilabı [Elektron resurs]. 02.03.2022.URL:https://sputnik.az/20220302/robotlar-insanlara-pul-verecekler---dorduncu-senaye-nqilabi---vdeo-439739749.html (İstinad tarixi: 28.04.2022).

Göndərilib: 02.01.2023

Qəbul edilib: 10.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/11-17>

Mubariz Khasay Asadov
Azerbaijan State Pedagogical University
Ph.D in physical and mathematical sciences
mubariz.esedov.66@ mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5511-5193>

PROBLEM MODELING METHODS IN MATHEMATICS EDUCATION

Abstract

Solving problems using different methods has always been a topical issue in the teaching of mathematics. Depending on the structure of the problem, mathematical models are widely used for students to visually master the relationships between given and sought quantities. The concept of the model in solving mathematical problems, its applications and forms have always been of interest to researchers in this field. This article considers the theoretical and practical bases of problem modeling, the requirements for them, the conditions under which the model is given, the possibility of using several models in solving a problem. Here, examples of solving specific problems related to content lines are considered, similarities and differences of these content lines in the modeling are analyzed.

Keywords: problem, quantity, modeling, table, methods of solving, algorithm

Mübariz Xasay oğlu Əsədov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
fizika-riyaziyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
mubariz.esedov.66@ mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5511-5193>

Riyaziyyat təlimində məsələnin modelləşdirilməsi üsulları

Xülasə

Riyaziyyatın tədrisində məsələnin müxtəlif üsulların tətbiqi ilə həll edilməsi həmişə aktual mövzulardan biri olub. Məsələnin strukturundan asılı olaraq verilən və axtarılan kəmiyyətlər arasındakı asılılıqların şagirdlər tərəfindən əyani mənimsənilməsi üçün riyazi modellərdən geniş istifadə olunur. Riyazi məsələ həllində model anlayışı, onun tətbiqləri və formaları bu sahə ilə məşğul olan tədqiqatçıları həmişə maraqlandırmışdır. Bu məqalədə məsələnin modelləşdirilməsinin nəzəri və praktik əsasları, onlara verilən tələblər, modelin hansı şərt daxilində verilməsi, bir məsələnin həllində bir neçə modeldən istifadənin imkanları nəzərdən keçirilmişdir. Burada məzmun xətlərinə aid konkret məsələlərin həlli nümunələrinə baxılmış, modelləşdirmənin aparılmasında bu məzmun xətlərinin oxşar və fərqli əlamətləri təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: məsələ, kəmiyyət, modelləşdirmə, cədvəl, həll üsulu, alqoritm

Introduction

Problem solving is considered an indispensable tool in mathematics education. Mastering the content of the case by the students, analyzing the data and the dependencies between them can be interpreted in different ways. When solving a mathematical problem, it is widely used in building models of the objects given in the problem to visualize the dependencies between the quantities given in the problem and to determine the quantity sought.

Thus, when analyzing the numerical values of the quantities given in the content of the problem and the functional dependencies between them, sometimes there is a need to look at the general

combination of certain images for their understanding. It is known that psychological, general pedagogical and specific theories defining the learning process constantly complement each other. Different training theories can be created based on different psychological aspects of training. The possibility of having different theories in training creates conditions for the emergence of new theories.

The organization of new theories in mathematics education may be related to aspects such as application of mathematics, logic in mathematics, etc. Regardless of the form of the theory, the innovation applied in training stimulates the development and direction of training. Due to the development of science and technology, a wide range of mathematical methods and their applications have been used in recent years related to people's life activities. The main goal of the proposed new methods and approaches is to improve the theoretical, practical and methodical issues of problem solving training.

Research and results. The main content of mathematical problems is related to the practical activities of people. This includes sections such as mathematical economics, mathematical chemistry, mathematical physics, mathematical linguistics, etc. Each of them is a certain mathematical model and is used to determine the relations of relevant objects and events. Creating and describing each object, event, quantity or relationships between them in sequence is called modeling. Model is derived from the Latin word «modulus», which means measure, pattern, defined rule. The concept of model has a special place in the study of every science. Ensuring the independent activity of students in the training process depends on many conditions. In order for the mathematical knowledge acquired by students in the secondary school course to be stable and long-term, it is important to carry out the descriptions and modeling based on logic. A brief description of the content of the case and the correct construction of models such as pictures, schemes, drawings, etc. to illustrate the situations described in it provide an opportunity for the development of the students' future activities. Special importance was given to the models proposed during problem solving in the mathematics subject curriculum and different examples of the models applied in problem solving were offered in the textbooks and methodical materials intended for teachers (Gahramanova, 2022; Gahramanova, 2023; Mammadov, 2018).

The modeling method is widely used in solving mathematical problems. Animating and creating the real state of any problem or situation on the basis of a special logical description can be considered as mathematical modeling. A mathematical model is formed as a result of observation in the detection of object and event, relations (dependencies) between them. The model may consist of several stages:

- transforming the model of the proposed problem (situation) into a mathematical theory. It is also called the formation and construction of a mathematical model;
- solution of the problem within the framework of mathematical theory (internal solution model);
- conversion of the result obtained from the solution of the mathematical problem into the language in which the problem was given before (interpretation of the solution).

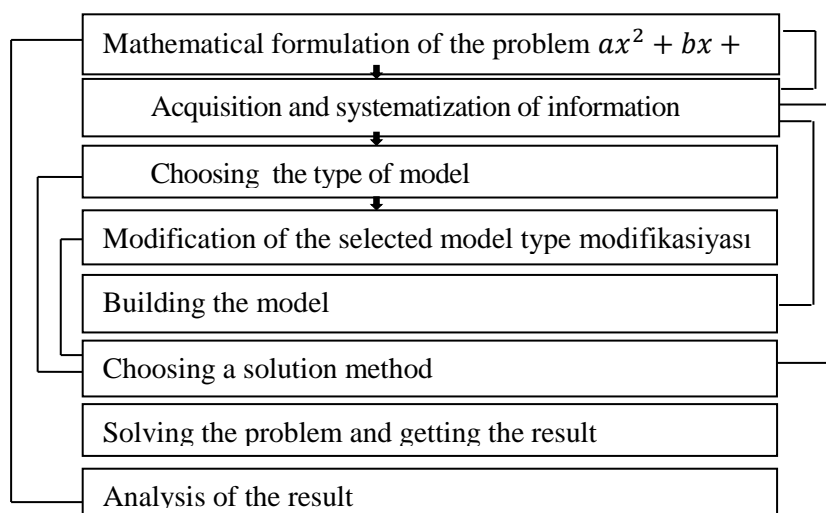
The object and event model can be described in several ways. The dependencies between the components of the model depend on the realization of the state of the object and the event. When the functional dependencies between the quantities are applied to the elements of the "Geometry" content line, the transformation (change) of the figures within the condition should be taken into account in the mathematical expression of the dependencies. These cases are theoretically and practically examined in detail (Asadov, 2020: 254-263).

Modeling should be done according to the structure of content lines. The processes in the modeling of the "Geometry", "Algebra and functions", "Measurements", etc. content lines are also applied when solving problems of mechanics, physics, chemistry, geography, etc. with practical content.

Whole-part model, picture, drawing, graph, diagram are widely used in mastering the content of textual issues. Mathematical modeling plays a key role in understanding complex dynamic systems and summarizing functional dependencies between its elements. In modeling the geosystem, the natural object is artificial.

It is practically impossible to model all the processes of a complex system. However, in modeling, it is important to take into account the main properties of the object and take into account the internal and external relations between its elements. Quantitative indicators have a special place in the internal and external relations of the system. In the analysis of the studied object, the modeling method is evaluated not only as a quantitative indicator, but also as a qualitative criterion. The direction of learning and studying complex geosystems during the improvement of the model of the object is mainly based on the mathematical model. Blocks and elements of any wide system can be involved in geosystem modeling. The construction of models in solving mathematical problems and complex problems related to other disciplines is governed by theoretical and practical principles. Using a mathematical model to solve problems related to practical life makes it possible to reveal interdisciplinary relationships. For example, the use of mathematical modeling in solving complex problems related to geography simplifies the solution of the problem. Mathematical-geographical modeling is a complex process and consists of several successive stages. Here, the problems such as the structure and relief of the Earth, industry, agriculture, population growth, etc. are considered to be studied.

The scheme of mathematical modeling of the geographical object was given by academician Y.P.Arkipov as follows (Arkipov, Blazhko, 1976: 39).

Scheme 1.

Here, each of the stages differs partially depending on the content of the problem. So, these stages are performed in the analysis of any problem. The stages of modeling will be changed from the analysis of the result of the problem to the problem statement. In this case, not one, but several models can be used to determine the unknown quantity. The result of the first model can be considered as the first stage for the next model.

Mathematical problems solved in the secondary school course are modeled in one way or another. Modeling in biology, medicine, and economics is based on mathematical modeling even though it is intended for a real object. In the construction of all models, it can be divided into two parts, depending on the scheme and the signs (symbols) in the field to which it belongs.

Modeling according to the scheme can be provided by the object itself or by its description defining its graphical dependence. For example, when modeling the situation in textual issues related to action, the situation corresponding to the question of the issue should be clearly described in the model.

Modeling of other non-essential cases can be done verbally according to the content of the problem. Sometimes, all special cases of complex text problems, including plane and space problems related to the "Geometry" content line, are taken into account in the modeling. The simple and understandable state of the model has a positive effect on the interest and mastery of students.

Some researchers estimate that choosing the right model in solving a mathematical problem is about half of solving the problem (Kolyagin, 1977).

The graphic model is widely used in the schematic generalization of the situation. Schematic modeling refers to concepts such as a picture, a conventional picture, a drawing, a simple scheme. In these processes, except for some cases, the dependencies between the quantities in the modeling and their numerical values cannot be intuitively accepted as exact solutions based on the description. Every calculation on the basis of modeling should be based on purely mathematical laws. For example, marking the properties of a quadratic function based on its graph can be considered a correct judgment. Based on the description, the analytical expression of the function can be written. Therefore, the quantities given in the problem and the dependencies between them can be converted into ordinary language and mathematical language with the help of certain symbols. A short summary of the content of the text problem can also be taken as a model. If the number and dependence of the quantities involved in the problem is big, it is also possible to express it in the form of a table. The transformation of the content of the problem into mathematical language and its modeling can be considered as the initial stage. If this stage is properly organized from a pedagogical and psychological point of view, there will be no difficulty in opening the content based on the description considered in the second stage. Marking the properties of the function based on the graph, determining the value of the quantities based on the given diagram, analyzing and discussing the data based on the statistical results can be considered as the second stage of modeling. Modeling of textual problems with symbols is understood as expression, equation, system of equations, inequality, writing of the problem based on operations, etc. In case modeling, schematization, i.e. certain representations (graphs, tables, diagrams, etc.) are usually called auxiliary elements of modeling. And the modeling process that translates into mathematical language is considered as solution modeling. In modeling some issues, it is more efficient to use a segment or a table. Let's consider the following problem.

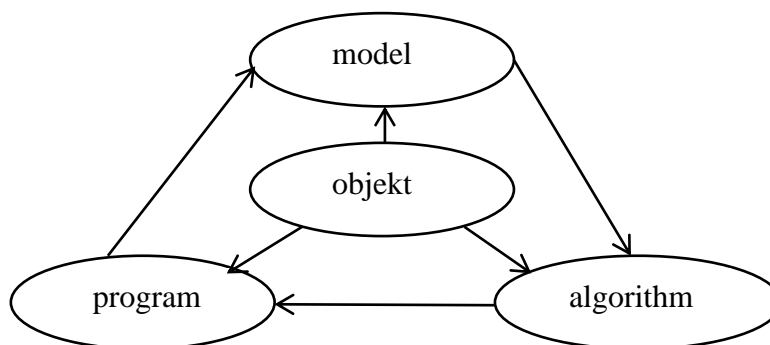
The problem. The three rolls have a total of 168 meters of fabric. After selling 12 meters of fabric from the first roll, 24 meters from the second roll, and 18 meters from the third roll, the same amount of fabric remained in all three rolls. How long fabrics were in each roll initially?

Using "segment" in modeling this problem is closer to visualization. The theoretical materials of modeling in the secondary school mathematics course are mainly formed in the learning process. Implementing modeling based on purely theoretical material can be dangerous in some cases. For example, technical, environmental and economic, etc. theoretical modeling in the complete and accurate study of systems can lead to wrong results. In mathematical modeling, the exact description of the object and the plan of action are given in a certain order. It can be conventionally divided into three stages:

1. Model
2. Algorithm
3. Program

These stages can be described as in scheme 2.

At the first stage, an object "equivalent" to the object is created. The mathematical form of the object, the properties and regularities of the object, and the relationship between its elements are taken into account. The mathematical model is studied by the theoretical method and at this stage additional knowledge about the object is obtained. In the second stage, the selection of the algorithm for the realization of the model on the computer is envisaged.

Scheme 2.

The transformation of the model and algorithm into a computer language, i.e. the creation of a program, constitutes the third stage (Mammadov, 2018). Modeling mathematical problems in the secondary school course is a certain part of the abovementioned stages. Depending on the content of the case, some of these stages are not fully implemented. Thus, understanding the content of the problem, its structure, dependencies between quantities, properties of the object, etc. it is important to build a model so that concepts are mastered by students.

Some problems can be solved with a two-stage whole-part model. The whole-part model can be implemented in various forms. For example, pie chart, adopted uniform segment, rectangular shape, etc. The model can be built in any way that is relevant to the content of the case and effective for the students. The main goal is the student's understanding of the model. The model is built according to the initial data based on the content of the problem. Mathematical operations are performed starting from the last stage of the model. Since the whole-part model is fully described, the main goal here is to find the quantities sought in the problem.

It is not always correct to use the whole-part model when solving a problem. Thus, the method of using a model or solving without a model during the solution of the same problem depends on the stage of training and the age and knowledge levels of the students.

Some time is spent on building a model of the situation described in the problem. Experience shows that building a model corresponding to the content of the problem and designing the problem based on the given model are inseparable processes. However, while considering them separately, some points should not be forgotten. Thus, since one of the numerical values of the quantity given during modeling in two stages is expressed as a fractional number, after accepting it as a whole and building a new model, a problem arises in connection with the previous model. Therefore, theoretical materials should be taken into account when giving these types of questions. After the topics of decimal fractions, comparison of decimal fractions, rounding of decimal fractions and arithmetic operations on decimal fractions are given in the textbook, the elements of the geometry content line are included. The following information about "congruent figures" was given in the textbook.

The concept of "congruent figures" is included here. Figures having the same shape and the same size are called congruent figures. Corresponding elements of quantities can be represented by numbers with different names. When congruent figures are superimposed, all their points coincide. These figures are also called equal figures. To show the congruent sides and angles of figures, small lines are placed on them (Kolmogorov, 1982: 106). The expressions "figures are equal" and "figures are congruent" are different concepts. For example, it can be said that a segment AB is equal to a segment CD (congruent). Because the equality of length is considered here. The final result depends on one (single) measure. However, the statement "triangle ABC is congruent to triangle $A_1B_1C_1$ " and "triangle ABC is congruent to triangle A1B1C1" are different in content and may not be true in general. Any figure consists of a certain set of points.

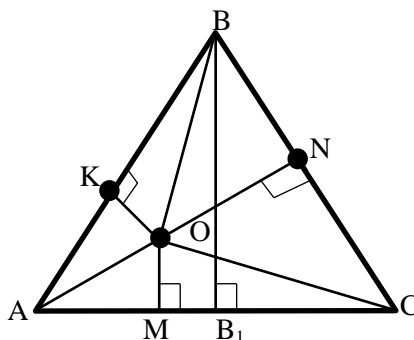
First, we note that the figures A, B, C, D, and E are congruent and when the figures are "superimposed" they overlap. As we know, it is not always possible to "superimpose" any figure. Academician A.N.Kolmogorov explained what it means to "superimpose the figures" in the following way: In geometry, this expression cannot be taken literally. After all, for us, figures are a set of points, and they cannot be "moved" from their place on the plane. Instead of "imposing the figures", their reflection with each other should be considered (Kolmogorov, Cherkasov, 1979).

Problem 3: Prove that the sum of the distances from an arbitrary point located in the interior of an equilateral triangle to its sides is equal to the height of this triangle (Mardanov, Mirzayev, 2004: 60).

In order to prove the given proposal, conditions should be created for students to repeat the theoretical materials related to various topics related to the content line. What are the circumstances mentioned for this problem?

- triangle and its types;
- the main elements of the triangle and their properties;
- internal and external areas, the conditions defining them;
- the area of the triangle.

The situation described in the problem can be visualized geometrically as follows.

Figure 1.

Let us assume the following notations according to Figure 1 and the condition of the problem.

- In ΔABC , $AB = BC = AC$;
- $OK \perp AB$; $ON \perp BC$, $OM \perp AC$ və $OK = h_1$, $ON = h_2$, $OM = h_3$; $BB_1 \perp AC$, və $BB_1 = h$ olsun.

The area of triangle ABC according to the condition will be $S = \frac{1}{2} \cdot AC \cdot h$.

$$S_{\Delta ABC} = S_{\Delta ABO} + S_{\Delta BOC} + S_{\Delta AOC} \quad (1)$$

If we substitute the notations mentioned in equation (1), we get the following;

$$\frac{1}{2} \cdot AC \cdot h = \frac{1}{2} AB \cdot h_1 + \frac{1}{2} \cdot BC \cdot h_2 + \frac{1}{2} \cdot AC \cdot h_3 \quad (2)$$

If in equation (2), $AB = BC = AC$, then $h = h_1 + h_2 + h_3$. This means that the requested proposal is correct.

Conclusion

Thus, the proposed methods for the application of models in problem solving, the introduction of models in solving complex problems, the realization of intradisciplinary and interdisciplinary models and the construction of relevant models related to different content lines were reviewed from a theoretical and practical point of view.

Scientific novelty of the article. The theoretical, practical and methodical issues of problem modeling have been examined in the article. Here, the construction of the intradisciplinary and interdisciplinary model, the role of training methods in the construction of the model in stages and the classification of models corresponding to the content lines have been studied.

Practical significance and application of the article. The construction of different models of dependences given in the problem enables the development of students' mathematical and logical thinking. Application of acquired knowledge and skills in practice, proposed methods and approaches in studying theoretical and practical materials are appropriate to use in secondary school mathematics course.

References

1. Gahramanova, N. (2022). Mathematics-5. Textbook. Baku: Radius.
2. Gahramanova, N. (2023) Mathematics-5. Methodical materials for teachers. Baku: Radius.
3. Mammadov, A. (2018). Teaching of school mathematics by modeling method (textbook). Baku.
4. Asadov, M. (2020). "About the multidisciplinary and interdisciplinary integration in teaching mathematics in Azerbaijani Schools. Azerbaijan State Pedagogical University". Revista Conrado, Vol. 16, No. 76, p.254-263.
5. Arkhipov, Y., Blazhko, R. (1976). Mathematical methods in geography. Kazan: Publishing House of Kazan University, 39 p.
6. Kolyagin, Y. (1977). Methodology of teaching mathematics in secondary school. Private methods. Moscow: Education.
7. Kolmogorov, A. (1982). Geometry. Textbook for grades 6-8 of secondary school. Baku: Education.
8. Kolmogorov, A., Cherkasov, R. (1979). "About the textbook "Geometry 6-8" Mathematics at school. No. 3. p.38-42.
9. Mardanov, M., Mirzayev, S. (2004). Geometry-8. For the 8th grade of secondary schools textbook. Baku: Chashioghlu, 60 p.

Received: 02.01.2023

Accepted: 13.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/18-22>

Sevda Ağaşirin qızı İsmayılova
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
sevdaismayilova@rambler.ru

SOVET HAKİMİYYƏTİNİN AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT DİLİ İLƏ BAĞLI HƏYATA KEÇİRDİYİ SİYASƏT (1920-1930-CU İLLƏR)

Xülasə

Sovet hakimiyyətinin Azərbaycanda milli-mədəni sahədə həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri də dövlət dili haqqında dekretin qəbulu oldu. Məqalədə dövlət dili ilə əlaqədar qəbul edilmiş sənədlər və onların tətbiqi məsələsi araşdırılır. Sovet hakimiyyətinin Azərbaycanda sovetləşdirmə və ruslaşdırma siyasətinin mahiyyəti şərh edilir. 1936-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasının qadağan edilməsi səbəbinə aydınlıq gətirilir. Sovet hakimiyyətinin ruslaşdırma siyasətini sürətləndirmək, türk dünyasının mənəvi birliyini parçalamaq məqsədi ilə Azərbaycan yazısının latın əlifbasından rus əlifbasına keçirməsi məsələsinə toxunulur.

Açar sözlər: *Sovet hakimiyyəti, Azərbaycan, dövlət dili, sovetləşdirmə siyasəti, ruslaşdırma siyasəti, 1920-30-cu illər*

Sevda Aghashirin Ismayilova
Baku State University
Ph.D in History
sevdaismayilova@rambler.ru

The policy implemented by the Soviet government regarding the state language in Azerbaijan (1920-1930s)

Abstract

One of the measures implemented by the Soviet authorities in the national and cultural sphere in Azerbaijan was the adoption of the decree on the state language. The article examines the adopted documents related to the state language and their application. The essence of Sovietization and Russification policy of the Soviet authorities in Azerbaijan is explained. The reason for banning the spelling of the Azerbaijani language adopted in 1936 is clarified. The issue of the transfer of the Azerbaijani writing from the Latin alphabet to the Russian alphabet in order to speed up the Russification policy of the Soviet authorities and break the spiritual unity of the Turkic world is touched upon.

Keywords: *Soviet power, Azerbaijan, state language, sovietization policy, russification policy, 1920-30 years*

Giriş

Aprel işğalından sonra sovet hakimiyyətinin Azərbaycanda milli-mədəni sahədə həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri də “milliləşdirmə” oldu. Milli respublikalarda kommunist rejiminin mövqeyini möhkəmləndirməkdən ötrü milli dilin işlədilməsi üçün şəraitin yaradılması tələb olunurdu. Həm də xalq kütlələrinə kommunist ideyalarını aşılamaqdan ötrü savadlılığın, təhsil sisteminin səviyyəsini qaldırmaq lazım idi. K(b)P-nin X qurultayının bitməsindən iki həftə sonra, 29 mart 1921-ci ildə Azərbaycan İnkilab Komitəsinin sədri N.Nərimanov “Azərbaycan SSR-də kargüzarlıq işinin türk dilində aparılması üçün komitənin təşkil edilməsi haqqında” sərəncam imzalamışdı. Bu isə, bolşeviklərin “milli dilə olan qaygısını” əhaliyə nümayiş etdirməkdən ötrü idi (Balayev, 2005: 214). Kommunist ideologiyasının daha sürətlə təbliğ edilməsi üçün marksist ədəbiyyatın türk dilinə tərcümə edilməsindən ötrü MK Təşviqat şöbəsində komissiya yaradılması da

qərara alınmışdı (ARPIİSSA, f.1, siy.3, s.v.8, v.121). AK(b)P MK İşlər İdarəsinin rəhbəri İnozemsevin YTƏ Komissiyası sədrinə ünvanlanan sorğusunda müsəlman yazısından latın əlifbasına keçidin vəziyyəti, keçirilən islahata əhalinin müxtəlif təbəqələrinin münasibəti, türklərin əlifbanı mənimsəməsinin sürətləndirilməsi vurğulanırdı (ARPIİSSA, f.1, siy.3, s.v.50, v.344). Bunlar isə hüquqi qanunlardan çox, siyasi xarakterli deklarasiyalar idi.

Dövlət dili haqqında dekret. AK(b) P MK Katibliyinin 1924-cü il iyunun 26-dakı iclasında dövlət dili haqqında dekretin dəyişikliklər edilməklə layihəsi qəbul edildi (ARPIİSSA, f.1, siy.4, s.v.6, v.16 arx.). 27 iyun 1924-cü ildə Respublikanın dövlət idarələrində dövlət dilini və əhalinin əksəriyyətinin, azlıqda qalan millətlərin dillərini tətbiq etmək haqqında Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin dekreti (Azərbaycan dili, 2015:23) verildi.

Respublikanın dövlət idarələrində dövlət dilini və əhalinin əksəriyyətinin və azlıqda qalan millətlərin dillərini tətbiq etmək haqqında Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin dekretində (27 iyun 1924) göstərilirdi: 1. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili türk dilidir. 2. Azərbaycan SSR-in dövlət idarələrində həmin dekretə yazılanlara əsasən qeyri-türk milləti əhalisinin əksəriyyətinin dilini (7-ci maddə), həmçinin azlıq təşkil edən millətlərin dilini (8-ci maddə) işlətməyə yol verilir (ARPIİSSA, f.1, siy.5, s.v.59, v.53). Belə dillər rus, erməni və gürcü dilləridir. 3. Respublikanın bütün ərazisində əhali tərəfindən icra edilməsi məcburi olan bütün qanunvericilik aktları, habelə mərkəzi hakimiyyət orqanlarının inzibati aktları dövlət dilindən əlavə əvvəlki maddədə göstərilən azlıq təşkil edən millətlərin dillərində elan edilir. QEYD: göstərilən aktların şərhində şübhə oyandıqda əsl mətn türkcəsi hesab olunur. 4. Yerli orqanların əhali tərəfindən icra edilməsi məcburi olan qərarları, sərəncamları və elanları dövlət dilində, müəyyən qəzanın əhalisinin əksəriyyətinin dilində (7-ci maddə) və bu dekretin ikinci maddəsində göstərilən azlıq təşkil edən millətlərin (8-ci maddə) işlətdiyi dildə elan edilir. 5. Respublikanın dövlət idarələrində kargüzarlıq aşağıda göstərilən istisnalarla dövlət dilində aparılır. QEYD: 1-ci. Az. MİK, XKS, Xalq Maarif Komissarlığı, XDİK, XƏK, Xalq Səhiyyə Komissarlığı, XTK və Xalq İctimai Təminat Komissarlığı milli aparat, yəni öz aralarında yazışmanı dövlət dilində aparan idarələr hesab olunurlar. Adları çəkilən idarələr milliləşdirilməyən idarələrlə yazışmanı paralel olaraq türk və rus dillərində aparırlar (ARPIİSSA, f.1, siy.5, s.v.59, v.53).

QEYD: 2-ci. Milliləşdirilməli olan idarələr milliləşdirilmiş idarələrlə yazışmanı və əlaqəni türk dilində və ya paralel olaraq rus və türk dillərində aparmalıdırlar. Milliləşdirilməyən idarələr öz aralarında yazışmanı paralel olaraq türk və rus dillərində aparırlar. 6. Hər bir vətəndaşın, mərkəzi dövlət idarələrinə istər dövlət dilində, istərsə də 2-ci maddədə göstərilən azlıq təşkil edən millətin işlənən dillərindən birində yazılı və şifahi ərizələr, şikayət və məlumat verməyə, həmçinin sənəd və elanların bu dillərdən birinə tərcümə olunmaqla verilməsini tələb etməyə ixtiyarı vardır. 7. Son statistika məlumatına görə əhalinin əksəriyyətinin (nisbətən) qeyri-türk milləti yaşayan qəza, vilayət və rayon idarələrində kargüzarlıq əhalinin əksəriyyətinin dilində aparılır. Göstərilən qayda Sovetlərin Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə qəza icraiyyə komitəsinin təqdimatı üzrə müəyyən edilir. 8. Qəza və vilayət idarələrində azlıqda qalan millətin işlətdiyi dil bu dekretin 2-ci maddəsində göstərilən dillərdən biri sayılır, bu şərtlə ki, bu dil son statistika məlumatına əsasən qəza və ya vilayət əhalisinin 15 faizindən çoxunun danışdığı millətin dili olmuş olsun (Azərbaycan dili, 2015: 88). Qəza idarələrində işlənən dili müəyyən etmək, qəza icraiyyə komitəsinin təqdimatı üzrə Sovetlərin Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə aiddir. 9. Qəza və vilayət idarələrinə və ya qəza və yaxud vilayətin vəzifəli şəxslərinə müraciət edən vətəndaşlar hər yerdə dövlət dilindən, əhalinin əksəriyyəti türk olmayan qəzalarda və vilayətlərdə əksəriyyətin dilindən, həmçinin bu dekretin 6-cı maddəsində göstərilən hüquqlar dairəsində olmaq şərtlə müəyyən qəzada və ya vilayətdə 8-ci maddəyə əsasən işlənən dildən istifadə edə bilirlər. 10. Bu dekretin 7-ci maddəsinə əsasən kargüzarlıq əhalinin əksəriyyətinin dilində aparılan qəza və vilayət idarələrinin mərkəzi hakimiyyət orqanları ilə və axırıncıların birincilərlə məktubları qəza idarələrinin kargüzarlığı aparıldığı dildə aparılır (ARPIİSSA, f.1, siy.19, s.v.43, v.61-62). Müxtəlif kargüzarlıq dillərində münasibətdə olan qəza idarələrinin məktubları dövlət dilində və 2-ci maddədə göstərilən dillərdən biri ilə aparılır. 11. Qəza orqanlarından aşağı inzibati orqanlar müvafiq icraiyyə komitələrinin qərarına əsasən

kargüzarlığı dövlət dilində və ya bu dekretin 2-ci maddəsində qeyd edilən dillərdən birində apara bilərlər, lakin mərkəzi qəza idarələri ilə qəzanın apardığı kargüzarlıq dilində, əhali ilə isə münasibət bu dekretin 9-cu maddəsində göstərilən qaydalarda aparılır. 12. Dilləri respublikanın bütün ərazisində və ya qəzalardan birində işlənən dil hesab edilən millətlərə mənsub olmayan şəxslərə bütün idarələrdə bu dekretin 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hüquqlar əsasında rus dilindən istifadə etməyə icazə verilir (ARPIİSSA, f.1, siy.5, s.v.59, v.54). 13. Respublikanın məhkəmə idarələrində mühakimə dili cinayət və mülki prosessual məəcəllələri ilə müəyyən edilir. Dövlət dilini və ya müəyyən yerin əhalisinin əksəriyyətinin dilini bilməyən tərəflərə: a) müəyyən qəzada azlıq təşkil edən millətin işlətdiyi dildə şikayətlər, ərizələr və ümumiyyətlə mühakiməyə aid kağızları verməyə, b) eyni dildə şifahi izahat verməyə, v) bütün mühakimə əməliyyatını, müqabil tərəfin ərizə və vəsatətlərinin, prokuror nəzarəti rəylərinin, məhkəmə orqanları hökmlərinin, qətnamələrinin, qərarlarının, şahidlərin ifadələrinin və mütəxəssislərin rəylərinin bilavasitə məhkəmə və ya tərcüməçi tərəfindən həmin dildə şifahi tərcümə olunmasını tələb etməyə, q) məhkəmə orqanlarının hökmləri, qətnamələri və qərarlarının, protokolların və digər mühakimə aktlarının, həmçinin şəhadətnamələrin, vəsiqələrin və arayışların sürətlərinin həmin dildə tərcüməsinin verilməsini və d) çağırış vərəqələri, bildiriş və elanların göstərilən dildə göndərilməsini tələb etməyə ixtiyarı vardır. 14. Həmin dekret elan edildiyi gündən etibarən qüvvəyə minir (ARPIİSSA, f.1, siy.5, s.v.59, v.55).

Dövlət dili ilə əlaqədar qəbul edilmiş sənədlər və onların tətbiqi. Dövlət dili ilə əlaqədar qəbul edilmiş tədbirlərdən biri də AK(b)P MK Bakı şəhərində lövhə və reklamların Azərbaycan dilində düzgün yazılışını qaydaya salıb nəzarət etməkdən ötrü Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası yanında xüsusi büro yaradılması oldu (ARPIİSSA, f.1, siy.19, s.v.43, v.59). Məsələyə siyasi mənə verən ASE əməkdaşı Heydərov hələ də bu işin düzgün aparılmadığını, sözlərin rus dilində deyildiyi kimi azərbaycanca çox savadsız yazıldığını M.C.Bağirova ünvanladığı məktubda bildirdi (ARPIİSSA, f.1, siy.19, s.v.43, v.59).

YTƏ Komitəsinin 1926-cı il martın 8-də keçirilmiş iclasında prof. Çobanzadəyə bir həftə ərzində Sovet İttifaqının türk-tatar xalqlarının fonetikasının Azərbaycan latın əlifbanının tətbiq edilməsi əsasında hazırlanması üçün Elmi Şura yaratmaq həvalə edildi (ARPIİSSA, f.1, siy.6, s.v.201, v.54). AK(b)P MK Katibliyinin 24 yanvar 1934-cü il tarixli iclasında İttifaq miqyasında orfoqrafiya konfransı təşkil etmək qərarına alındı (ARPIİSSA, f.1, siy.14, s.v.19, v.197). 1937-ci ildə Bakıda keçirilən orfoqrafiya və terminologiya konfransında sovet hakimiyyətinin əsas məqsədi ruslaşdırma siyasəti idi. Xalqımızı öz mədəni-tarixi köklərindən qoparmaq üçün formaca milli, məzmunca sosialist mədəniyyəti həyata keçirən bu quruluşun təbliğatçıları konfransda beynəlxalq terminlərin rus dilində olduğu kimi işlənməsi, rus dilindəki terminlərin tərcümə etmədən eyni ilə saxlanması, başqa türk dillərindən sözlər alınmaması, ərəb, fars, osmanlıcadan alınan sözlərin eyni mənəni verən rus sözləri ilə əvəz edilməsinin vacibliyini göstərirdilər. Bu sovetləşdirmə və ruslaşdırmaya qarşı hər hansı bir etiraz isə sovet rejiminə qarşı edilən sui-qəsd kimi qiymətləndirilirdi. Bu baxımdan AK(b)P Mərkəzi Komitəsi 1937-ci ilin 11 oktyabrında “Azərbaycan dilinin orfoqrafiyası haqqında” qərar qəbul etdi. Qərarla 1936-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan dilinin orfoqrafiyası bu dilə yad olan pantürkist, panislamist kimi terminlərlə çirkləndiyinə görə, tədris müəssisələrində bu orfoqrafiyanın tətbiqi qadağan edilirdi. Orfoqrafiya və terminologiya konfransında qəbul edilmiş “Azərbaycan dilinin yeni orfoqrafiyası” MİK tərəfindən təsdiq ediləndən sonra istifadə edilə bilirdi (ARPIİSSA, f.1, siy.20, s.v.61, v.79). MK-nin başqa bir qərarında “Şura” sözünün “Sovet”, “Fırka”nın “Partiya”, “İnqilab”ın “Revolysiya” ilə əvəz edilməsi məqsədəuyğun sayılırdı (ARPIİSSA, f.1, siy.19, s.v.30, v.210). Milli simasızlardan biri olan Q.Ələkbərli Mir Cəfər Bağirova yazırdı ki, əgər o özü (M.C.Bağirov) bu “Orfoqrafiya” ilə şəxsən tanış olsa, “Orfoqrafiya” vaxtında dəyişdirilər və dil quruculuğunda dolaşlıq yaratmaz (ARPIİSSA, f.1, siy.19, s.v.43, v.302 arx.). Beləliklə, milliləşdirmə adı ilə xalqın bütün mənəvi dəyərləri ümumiləşdirilib ruslaşdırılırdı. M.Ə.Rəsulzadənin yazdığı kimi, burada başqa bir qanun hökm sürür, bu qanuna görə yalnız rus xalqının müxtəlif təbəqələri deyil, Sovetlər Birliyindəki bütün millətlər də “oktyabr inqilabının müqəddəs dili”ni bilmək səviyyəsinə yüksəldilməli idilər. Azərbaycanda 1936-cı ilə qədər işlədilən orfoqrafiya sistemi Azərbaycanı “oktyabr dilinə”, yəni

ruscaya deyil, “panturanizmin silahı olan ümumi təkcəyə” yaxınlaşdırmaq məqsədi ilə tərtib edildiyindən “sovetləşdirmə” mütəxəssisləri tərəfindən “inqilab əleyhinə bir sui-qəsdidir” – deyə rədd edildi (Rəsulzadə, 1991: 99-100).

Dövlət dili ilə əlaqədar qəbul edilmiş sənədlərdə qeyri millətlərdən olan kadrların tədricən yerli azərbaycanlı kadrlarla əvəz olunması ilə dövlət idarələrində Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin etmək nəzərdə tutulurdu. Mərkəz bunu təhsil sistemi vasitəsilə reallaşdırmağı qərara aldı: rusdilli azərbaycanlı kadrlar yetişdirmək və onları dövlət aparatında yerləşdirməklə həm qeyri millətlərdən olan kadrların yerli kadrlarla əvəz olunması xəttini yeritmək, həm də eyni zamanda, dövlət işlərinin rus dilində aparılmasını davam etdirmək! Respublikanın mərkəzi dövlət idarələrində və ictimai təşkilatlarında bir qayda olaraq yalnız rusdilli azərbaycanlılar işə qəbul edilirdilər. Azərbaycan onların vasitəsilə rus dilində idarə olunurdu (ARPIİSSA, f.1, siy.3, s.v.50, v.344).

Vahid sovet cəmiyyəti yaratmağa çalışan bolşevik hakimiyyətinin siyasətinə görə Azərbaycanda təhsilin türk dilində aparıldığı məktəblərdə rus dili, azlıqda qalan millətlərin məktəblərində türk, yaxud rus dili məcburi fənn kimi tədris olunmalı idi. Hətta qeyri-türk şagirdlərin təhsil aldığı I pillə məktəblərində onların rus dilini bilməmələri səbəbindən II pillə məktəblərində təhsillərini davam etdirə bilməyəcəkləri əsaslandırılırdı. Bu məktəblərin 3-cü sinfindən təhsilin rus dilində tədrisi vacib sayılırdı (ARPIİSSA, f.1, siy.4, s.v.6, v.27). Belə ki, AK(b)P MK Rəyasət Heyəti 1923-cü il yanvarın 9-da milli azlıqların təhsil aldığı məktəblərin 3-cü sinfindən rus dilinin tətbiqi ilə bağlı qərar qəbul etdi (ARPIİSSA, f.1, siy.4, s.v.6, v.16 arx.). Azərbaycanı simasızlaşdırırlar məktəblərdə rus dili dərslərinin sayının türk dili dərslərinin azaldılması hesabına artırmaq haqqında mətbuatda açıq çıxışlar edirdilər (Nərimanov, 2004:444).

Azərbaycanda Rusiyanın müstəmləkə siyasəti davam edirdi: Azərbaycanın paytaxtında türklər Bakı Sovetinin qulluqçularına şifahi və yazılı şəkildə müraciət etdikdə, bu müraciət rus dilində olmalı idi. Çünki rus, yəhudi, ermənilər türk dilində danışmırdılar (Nərimanov, 2004: 453).

Sovetləşdirmə və ruslaşdırma siyasətini sürətlə davam etdirən hakimiyyət 1937-ci il martın 31-də Azərbaycan SSR-in kənd məktəbləri üçün rus dili müəllimlərinin hazırlanması haqda qərar qəbul etdi (ARPIİSSA, f.1, siy.20, s.v.40,v.333). 1938-ci il martın 13-də ÜİK(b)P MK Bürosunun və SSRİ XKS Rəyasət Heyətinin birgə iclasında “Sovet İttifaqının qeyri-rus məktəblərində rus dilinin məcburi tədrisi haqqında geniş qərar qəbul edildi (Balayev, 2002: 27).

Azərbaycanda da 1938-ci il martın 23-də həmin qərarı rəhbər tutaraq “Azərbaycanın qeyri-rus məktəblərində rus dilinin məcburi öyrənilməsi haqqında” qərar qəbul edildi. Qərarla Azərbaycanın qeyri-rus məktəblərində rus dilinin tədrisinin qeyri-qənaətbəxş təşkil olunmasının səbəbi əksinqilabi trotskiçi-buxarinçi və burjua millətçi ünsürlərin apardıqları təxribat işinin nəticəsi kimi göstərilirdi. Göstərilirdi ki, Azərbaycan xalqının düşmənləri-burjua millətçilər SSRİ-nin qardaş xalqları ilə əlaqə və ünsiyyət yaratmaq işində Azərbaycan gənclərinə hər vəchlə mane olmağa cəhd göstərmiş, bununla da gəncləri böyük rus xalqının zəngin elmi və mədəniyyəti əsasında elmi-texniki biliklər sahəsində özünü təkmilləşdirmək imkanlarından məhrum etmişlər (ARPIİSSA, f.1, siy.32, s.v. 694, v.1). Qərarla 1938-1939-cu tədris ilində 2 min rus dili müəllimi hazırlanması, Bakıda ikinci rus pedaqoji texnikumunun açılması, Sabir adına Pedaqoji Texnikum üçün tikilməkdə olan binanın rus pedaqoji texnikumuna verilməsi, həmin texnikum üçün 250 nəfərlik yataqxana tikilməsi, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda, Azərbaycan Dövlət Universitetində, Müəllimlər İnstitutunda hərəsinə 105 nəfər qəbul edilməklə rus dili müəllimi hazırlayan şöbələrin açılması, respublikaya kənardan dəvət olunan müəllimlər üçün mənzillər ayrılması, onlarla adda lüğət və dərsliklər, rus dilində dərslik və qiraət kitabları nəşr edilməsi və s. tədbirlər nəzərdə tutulurdu. Qərarın sonunda göstərilirdi ki, XKS və Azərbaycan K(b)P MK ana dilinin – Azərbaycan dilinin bütün Azərbaycan məktəblərində tədrisin əsasını təşkil etməsi etibarilə əhəmiyyətini qeyd edərək, Azərbaycan SSR-də məskunlaşmış bütün xalqların rus dilini öyrənməsi işinə müstəsna əhəmiyyət verirlər (Balayev, 2002: 27).

Nəticə

Sovet hakimiyyəti ruslaşdırma siyasətini sürətləndirmək, türk dünyasının mənəvi birliyini parçalamaq üçün Azərbaycan yazısının latın əlifbasından rus əlifbasına keçirilməsi haqqında 1939-cu il iyulun 11-də qanun qəbul etdi. Qanunda göstərilirdi ki, Azərbaycan yazısı 1940-cı il yanvarın 1-dən başlayaraq latın əlifbasından rus əlifbasına keçirilsin. Kütləvi məktəblərdə yeni əlifbada dərs keçilməsinə və təlim verilməsinə 1940-cı il sentyabrın 1-dən etibarən, ilk növbədə aşağı siniflərdə başlanılsın; bunun üçün qabaqcadan müəllim kadrları hazırlansın və məktəblər üçün yeni əlifbada lazımı dərsliklər nəşr olunsun. Dövlət idarələrinin, ictimai təşkilatların kargüzarlıq işləri və dövrü mətbuat 1940-cı il yanvarın 1-dən etibarən tədricən yeni əlifbaya keçirilsin

Ədəbiyyat

1. Balayev, A. (2005). Etnoyazykovyye protsessy v Azerbaydzhane v XIX-KHXH vv. Bakı: "Nurlar" Izdatel'sko-Poligraficheskiy Tsentr, 328 s.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivı, f.1, siy.3, s.v.8, v.121
3. ARPIİİSSA, f.1, siy.3, s.v.50, v.344
4. ARPIİİSSA, f.1, siy.4, s.v.6, v.16 arx.
5. ARPIİİSSA, f.1, siy.5, s.v.59, v.53
6. Azərbaycan dili. (2015). 88 s.
https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_dil.pdf.
7. ARPIİİSSA, f.1, siy.19, s.v.43, v.61-62
8. ARPIİİSSA, f.1, siy.5, s.v.59, v.54
9. ARPIİİSSA, f.1, siy.5, s.v.59, v.55
10. ARPIİİSSA, f.1, siy.19, s.v.43, v.59
11. ARPIİİSSA, f.1, siy.6, s.v.201, v.54
12. ARPIİİSSA, f.1, siy.14, s.v.19, v.197
13. ARPIİİSSA, f.1, siy.20, s.v.61, v.79
14. ARPIİİSSA, f.1, siy.19, s.v.30, v.210
15. ARPIİİSSA, f.1, siy.19, s.v.43, v.302 arx.
16. Rəsulzadə, M. (1991). Əsrimizin Səyavuşu. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı: Gənclik, 112 s.
17. ARPIİİSSA, f.1, siy.4, s.v.6, v.27
18. Nərimanov, N. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Lider" nəşriyyatı, 496 s.
19. ARPIİİSSA, f.1, siy.20, s.v.40, v.333
20. ARPIİİSSA, f.1, siy.32, s.v. 694, v.1
21. Balayev, X. (2002). Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təşəkkül tarixindən (XVI-XX). Bakı, 199 s.

Göndərilib: 25.12.2022

Qəbul edilib: 16.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/23-26>

Nərminə Seyfəl qızı Mirzəliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
dissertant
mirzaliyevanarmina95@gmail.com

AİLƏDƏ VALİDEYN-YENİYETMƏ MÜNASİBƏTLƏRİNİN PEDAQOJİ VƏ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Ədəbiyyatları tədqiq edildikdə, ailədə yeniyetmə-valideyn münasibətləri ilə bağlı tədqiqatların nəticələri müxtəlifdir. Tədqiqatlarda yeniyetmələrin ailədə qazandıqları sosial davranışlara daha çox diqqət yetirilir. Digər amillərin nisbətən diqqətdən kənar qaldığı görünür. Əksər yeniyetmələr ailədə xoşbəxtlik, sülh və əmin-amanlıqla bu keçid dövrünü yaşayırlar və inamla böyüyürlər. Keçid dövrünü uğurla keçən yeniyetmənin, bu dövrdə tez-tez çətinlik çəkən yeniyetmədən fərqləndirən əsas xüsusiyyəti yeniyetmənin həm valideynləri, həm də həmyaşıdları ilə qurduğu münasibətlərin keyfiyyətidir. Məqalədə ailədə valideyn-yeniyetmə münasibətlərinin pedaqoji və psixoloji xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir.

***Açar sözlər:** yeniyetmə, ailə, valideyn, tərbiyə, sosiallaşma*

Narmina Seyfal Mirzaliyeva
Baku State University
dissertatist
mirzaliyevanarmina95@gmail.com

Pedagogical and psychological features of upbringing in the family-adolescent relationships

Abstract

The literature review is based on the results of studies on adolescent-parent relationships in the family. Innovations in research bring more attention to social behavior in the family. Other factors seem to have been neglected. Most newcomers experience this transitional period with happiness, peace and tranquility in the family and grow up confidently. A key characteristic of an adolescent who successfully transitions, often resulting from the ability to accelerate this progress, is the quality of the relationships the adolescent acquires and develops with peers. In the article, the pedagogical and psychological characteristics of the family psychosocial-adolescent relationship are determined.

***Keywords:** adolescent, family, parent, upbringing, socialization*

Giriş

Yeniyetmə şəxsiyyətinin formalaşmasında ailə tərbiyəsinin rolu əvəzəlməzdir. Son illər valideynlərin ailə tərbiyəsi haqqında fikirlərini öyrənmək məqsədilə müxtəlif tədqiqatlar aparılmışdır. Alimlər müəyyən etmişlər ki, ata-anaların bir çoxunun ailə tərbiyəsi haqqındakı bilikləri ümumi, hətta bəzən səthi xarakter daşıyır. Belə valideynlər ailə tərbiyəsinin ən sadə məsələlərini belə yoluna qoymaqda çətinlik çəkirlər. Son zamanlar ailə tərbiyəsi problemlərinə dair kitab və kitabçalara da maraq artmışdır. Lakin bir çox ailələrdə, xüsusilə gənc ailələrdə uşaqların tərbiyəsi sahəsində biz ciddi nöqsanlara rast gəlirik. Onlar, əlbəttə, təsadüfi xarakter daşıyır və müəyyən səbəblərlə bağlıdır. Bu haqda aydın təsəvvür əldə etmək üçün bəzi məsələləri xüsusilə göstərmək gərəkdir. Atanın bir kişi, ananın isə qadın kimi nümunəsi uşaqların oğlan və qız kimi formalaşmasında eyni dərəcədə zəruridir. Bu baxımdan, valideynlərin uşaqlarına münasibətinin xarakteri də əhəmiyyətlidir. Ailə həyatı yeniyetmə şəxsiyyətinin inkişafına bütövlükdə təsir göstərir.

Məlumdur ki, insanın xarakterinin, əməyə, mənəvi, ideya və mədəniyyət sərvətlərinə münasibətinin əsasları ailədə formalaşır (Əlizadə, Mahmudova, 2013: 365). Heç bir ailədə uşaq kor-koranə, kortəbii şəkildə tərbiyə edilmir. Hansı valideyn olur-olsun, o, uşaqların tərbiyəsində mütləq müəyyən bir məqsədi rəhbər tutur. Həmin məqsəd nə dərəcədə doğrudur və ya səhvdir? Valideyn öz məqsədini necə həyata keçirir. Bu suallar ətrafında fikirləşmək lazımdır. Valideynlərin bir qisminin məqsədi çox vaxt aydın xarakter daşımır, dəqiq olmur. Bu, uşaqların ailə tərbiyəsi işinə böyük ziyan vurur. Lakin bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, ata-ananın böyük əksəriyyətinin öz qarşısına qoyduqları məqsədlər dəqiqliyi ilə seçilir. Bu zaman o, öz “tərbiyə üsullarının” nəticələrini əslində görmür, özünün atalıq və analıq borcunu psixoloji baxımdan düzgün qiymətləndirə bilmir (İsmixanov, Vəliyeva, 2013).

Ailə tərbiyəsi məsələlərini biz özümüz başqalarına - uşaq vaxtı ata və anamıza, sonralar isə qonum-qonşuya baxa-baxa, çox vaxt onların səhvlərini təkrar edə-edə öyrənmişik və öyrənirik. Ailə münasibətlərinin yeniyetmələrin tərbiyəsində roluna xüsusi diqqət yetirilməlidir. Ailədə böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi prosesində valideynlərin istifadə etdikləri ən mükəmməl tərbiyə üsulları belə, uşaqların min bir tellə bağlı olduğu ailə münasibətlərinin tərbiyəvi səmərəliliyini əvəz etmir. Ailə münasibətlərinin gənc nəslin, yeniyetmə tərbiyəsindəki rolunun nəzərə alınmaması ailə tərbiyəsində yolverilən nöqsanlar içərisində xüsusi yer tutur. Bir sıra ailələrdə uşağa verilən mənəvi tələblərlə valideynlərin öz əməlləri uyğun gəlmir. Evin məişət qayğılarında ata-ananın eyni dərəcədə iştirak etməməsi, hətta bu əsasda əmələ gələn söz-söhbət və münaqişələr uşaqlarda kişi və qadın rolları haqqında təsəvvürlərin formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Yeniyetmələrin yanında mübahisə açmamaq, açıq söhbət üçün münasib vaxt tapmaq, həyat yoldaşının etiraz və iradlarına diqqətlə qulaq asmaq, onun bütün “dəlilsübutlarını” aydınlaşdırmaq, mübahisəli məsələləri ağıllı surətdə həll etmək, həmişə xeyirxah mövqe tutmaq vacibdir. Ailə bəzən yeniyetmələr üçün öz əhəmiyyətini itirir. Yeniyetmə uşaqlar, xüsusilə oğlanlar özlərinin ünsiyyət tələbatını küçə qruplarında təmin etməyə başlayırlar. Dəqiq müəyyən edilmişdir ki, çətin tərbiyə olunan, cinayət xarakterli əməllərə uyan uşaqların böyük əksəriyyəti məhz natamam ailələrdə böyümüşdür. Boşanmış ailələrdə böyüyən yeniyetmələr boşanmamış lakin münaqişəli ailələrdə böyüyən yeniyetmələrdən daha xoşbəxt və sosialdırlar (Pedagogika fizicheskoy kul'tury, 2017).

Yeniyetmələr fiziki və koqnitiv yetkinlik həddinə çatdıqlarından daha güclü və daha ağıllıdırlar əlbəttə ki, onlar bəzi şeyləri təkbaşına etmək qabiliyyətinə malikdirlər. Bu məqamda gənclərin öz yolu ilə getmək istəyi ilə bağlı davranış, düşüncə və inancın daha nüanslı tərifini üçün “muxtariyyət” sözünü işlətməyə üstünlük veririk. Yeniyetmə gənclər bunu müxtəlif üsullarla və kontekstlərdə etdikləri üçün, biz muxtariyyət anlayışını psixoloq və tədqiqatçı Larri Steynberqin təklif etdiyi üç ayrı kateqoriyada nəzərdən keçirəcəyik: emosional muxtariyyət, davranış muxtariyyəti və dəyər muxtariyyəti (Pedagogika razvitiya: sodержatel'nyy dosug i yego sekrety, 2018). Ailə quruluşunun ənənəvi modelinin məhdudiyyətlərini qeyd edərək, paradoksal olaraq, ailənin həyat dövrünün ən faydalı mövcud modelləri ənənəvi nüvə ailəsinin normasına əsaslanır və digər ailə formaları bu normadan kənara çıxma kimi konseptuallaşdırılır. Bu model inkişafın hər mərhələsində ailənin yerinə yetirməli olduğu əsas inkişaf vəzifələrini təsvir edir. Ailənin inkişafının ilk iki mərhələsində əsas qayğılar məktəbi bitirməklə, ailədən kənar münasibətləri inkişaf etdirməklə, təhsilini başa vurmaqla və karyera qurmaqla mənşəli ailədən fərqlənməkdir. Üçüncü mərhələdə əsas vəzifələr tərəfdaş seçmək və evlənməyə qərar verməklə bağlı olanlardır. Dördüncü mərhələdə uşaqsız ər-arvad bir yerdə yaşamaq üçün ilkin dövrdə münasibətlərinin əsasını təşkil edən ideallaşdırılmış baxışlara (və ya qarşılıqlı proqnozlara) deyil, digərinin güclü, zəif və özünəməxsus cəhətlərinin real qiymətləndirilməsinə əsaslanan qaydalar hazırlamaladırlar. Beşinci mərhələdə əsas vəzifə cütlüklərin kiçik uşaqlar üçün yer yaratmaq üçün ər-arvad kimi öz rollarını uyğunlaşdırmaqdır. Bu, uşaqların ehtiyaclarını ödəmək üçün rutinləri ehtiva edən valideynlik rollarının inkişafını nəzərdə tutur: təhlükəsizlik, qayğı, nəzarət, intellektual stimullaşdırma. Bu rutinlərin hazırlanması mürəkkəb prosesdir və çox vaxt bunu həyata keçirməkdə çətinliklər psixoloji konsultasiya üçün müraciətə səbəb olur (5). Uşaqların təhlükəsizlik ehtiyaclarını ödəmək üçün qaydalara, məsələn, azyaşlı uşaqları nəzarətsiz qoymamaqla, uşaqları bədbəxt hadisələrdən qorumaq, həmçinin azyaşlı

uşaqların tərbiyəsi tələblərinin tez-tez ortaya çıxardığı məyusluq və qəzəbi idarə etmək üçün bacarıqların inkişaf etdirilməsi daxildir. Uşaqların qida və sığınacaq təminatı, bağlılıq, empatiya, anlayış və emosional dəstək üçün rutinlər bu müxtəlif sahələrdə uşaqların qayğıya ehtiyaclarını ödəmək üçün inkişaf etdirilməlidir. Bu cür rutinləri inkişaf etdirməmək müxtəlif emosional çətinliklərə səbəb ola bilər. Aydın qaydalar və məhdudiyyətlər təyin etmək üçün rutinlər; uşaqların bu gözləntilərə uyğun olmasını təmin etmək üçün nəzarətin təmin edilməsi; və qaydalara riayət etmək və qayda pozuntuları üçün uşaqların nəzarət ehtiyacını qarşılayan müvafiq mükafatlar və sanksiyalar təklif etmək. Bu cür rutinlər inkişaf etdirilmədikdə də davranış problemləri yaranır. Uşaqların yaşa uyğun intellektual ehtiyaclarını ödəmək üçün valideyn-uşaq oyunu və ünsiyyət qaydaları uşağın emosional, dil və zehni inkişafında geriləmələrin qarşısını almaq üçün stimullaşdırma da inkişaf etdirilməlidir. Uşaqların bu ehtiyaclarını ödəmək üçün valideyn rollarını və qaydalarını inkişaf etdirməklə yanaşı, bu mərhələnin növbəti vəzifəsi nənə və baba rollarının inkişafı və bunun gətirdiyi ailə münasibətlərinin yenidən qurulmasıdır (Barzilay, Apter, 2014). Uşaqların yeniyetməlik dövrünə daxil olması ilə əlamətdar olan altıncı mərhələdə, yeniyetmələrin daha çox muxtariyyət inkişaf etdirməsinə imkan vermək üçün valideyn-uşaq münasibətlərinin yenidən qurulması tələb olunur. Yaxşı valideyn-uşaq ünsiyyəti və birgə problemlərin həlli bacarıqları bu prosesi asanlaşdırır və bu sahələrdəki bacarıq çatışmazlıqları bir çox yeniyetmələrin psixoloji konsultasiya üçün müraciətlərinin əsasını təşkil edir. Bununla belə, inkişafın bu mərhələsində ailələrini tapan valideynlər təkcə yetkinlik yaşına çatan övladları ilə münasibətlərindəki dəyişikliklərlə deyildir. Yeddinci mərhələ yetkinlik yaşına çatmış uşaqların valideyn evindən çıxarılması ilə əlaqədardır. İdeal olaraq, bu keçid valideynlər və uşaqlar arasında daha az iyerarxik münasibətlərin inkişafına səbəb olur. Bu mərhələdə valideynlər yenidən ər-arvad kimi yaşamağa uyğunlaşmaq, öz mənşəyində olan ailələrində əlillik və ölümə mübarizə aparmaq, övladları ərə getsələr və nəsil verərsə, ailənin genişlənməsinə uyğunlaşmaq vəzifəsi ilə üzləşirlər. Bu həyat dövrü modelinin son mərhələsində ailə valideynlərinin fizioloji tənəzzülü və ölümə yaxınlaşmasının öhdəsindən gəlməli, eyni zamanda yaşlıların müdrikliyindən və təcrübəsindən faydalanmaq üçün rutinlər hazırlamalıdır (Beck, Rush, Shaw, Emery, 1987).

Bu həyat dövrü modeli diqqəti ailənin inkişaf etməkdə olan uşağın ehtiyaclarını qarşılama yollarına, həmçinin ailənin həyat dövrünün müxtəlif mərhələlərində yeniyetmələrə və digər üzvlərə tələblər qoyduğu yollara yönəldir. Ailənin həyat dövrü modelləri də diqqəti uşağın və digər ailə üzvlərinin bir mərhələ geridə qalaraq, digər mərhələyə daxil olduğu keçidlərə yönəldir.

Valideynləri boşanmış uşaqların yarısı özlərinin inkişaf səviyyələrinə görə öz həmyaşdılarının çoxundan geridə qalır. Onların bir çoxu-nun nitqində pozğunluqlar müşahidə edilir. Dərstdə fikirli olurlar, diqqətləri tez-tez yayınır. Onların çoxu adamlara düşmən gözü ilə baxırlar. Onlar məktəbdə də, evdə də çox vaxt asanlıqla kobudluq edir, münaqişəyə girir, dava-dalaş salırlar. Elə insanlar var ki, valideyn nə qədər qəddar olsa da, onunla son bağları qırmağa gücü çatmır, vicdan əzabı çəkir və özünü günahkar hiss edir. Bu isə münasibətlər və ailədaxili konfliktlər ifrat dərəcəyə çatdıqda, insan ağır psixoloji zərbə aldıqda baş verir. Tərbiyəvi təsirlərin vəhdətdə olmaması uşaqların münasibətlər sisteminin və qiymət meyarlarının formalaşması prosesini çətinləşdirir (Pedagogika, 2018). Ailənin tərbiyə vəzifələri və imkanları haqqında da yanlış təsəvvürlərə də az təsadüf olunmur. Böyüməkdə olan nəslin tələbat - motivasiya sahəsinin, əxlaqi şüurunun və s. formalaşmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yeniyetmədə özü haqqında aydın təsəvvür yaradılmalıdır. O, özünün müsbət və mənfi keyfiyyətlərini düzgün qiymətləndirməyi öyrənməli və vaxtında özünü tərbiyə ilə məşğul olmalıdır. Bundan ötrü bir tərəfdən, uşağı ictimai münasibətlər sisteminə daha geniş cəlb etmək, ətrafdakı adamlarla onun ünsiyyətini dolğunlaşdırmaq, digər tərəfdən isə onun fəaliyyət sahəsini genişləndirmək zəruridir. Valideynlər uşaqların təbii imkan və qabiliyyətlərinin vaxtında üzə çıxarılması sahəsində də ciddi rol oynayırlar (Qasımova, Mahmudova, 2002). Yeniyetmənin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək, sonra əməli tədbir görmək valideyn üçün zəruridir. Bu sahədə ailənin öz imkanları və xüsusiyyətləri, uşaq bağçalarının, məktəbin isə öz imkanları və xüsusiyyətləri vardır. Lakin buna baxmayaraq onlar vəhdət təşkil etməlidir. Bir məsələ də mühümdür. Əmək tərbiyəsi, mənəvi tərbiyə və ya əqli tərbiyənin ayrı-ayrılıqda özünəməxsus

məzmunu, vəzifələri və üsulları vardır. Ata və ana onları yaxşı bilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, şəxsiyyət hissə hissə tərbiyə olunmur. Onun formalaşması sistemli xarakter daşıyır.

Nəticə

İnsan amilinin əsas yer tutduğu hazırkı dövrdə gənc nəslin, yeniyetmələrin elmi dünyagörüşünə, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan, ahəngdar inkişaf etmiş, ictimai cəhətdən fəal olan, mənəvi zənginliyi, əxlaqi saflığı və fiziki kamilliyi özündə birləşdirən şəxsiyyət kimi tərbiyə olunması, formalaşdırılması ən vacib, təxirəsalınmaz bir vəzifə kimi qarşıda durur. Tərbiyə şəxsiyyətin formalaşdırılması məqsədinə xidmət edir. Buna görə də ailə tərbiyəsində onların qarşılıqlı əlaqəsinə diqqət yetirmək vacibdir. Ailə münasibətləri hər şeydən əvvəl, uşaqların emosiya və hisslərinə təsir göstərir. Onların yaşı artdıqca həmin münasibətləri mənimsəyirlər, bu zəmində də oğlan və qızların xarakter əlamətləri və s. formalaşır. Belə ki, ailə tərbiyəsində çox mühüm bir xüsusiyyəti vardır: valideynlərlə uşaqlar arasında münasibətlər şəxsi-emosional xarakter daşıyır. Ana uşaq ilə hisslərin dili ilə danışır. Ata məhəbbəti də şirindir, övladların qəlbini rıqqətə gətirir. Ailə tərbiyəsində üstünlüyü də, zərifliyi də məhz buradadır. Fiziki və psixoloji cəhətdən yaxşı inkişaf etmək üçün uşağa, hər şeydən əvvəl, valideyn məhəbbəti gərəkdir. Ancaq bir şərtlə: ata-ananın məhəbbəti uşağı inkişaf etdirməlidir. Onun nəinki bugünkü, həm də sabahkı xoşbəxtliyinin rəhni olmalıdır. Valideynlər uşağı ilk gündən elə tərbiyə etməlidirlər ki, onun hansı yaşındasa yenidən tərbiyəsinə ehtiyac qalmasın. O, cəmiyyət üçün faydalı adam kimi böyüsun, ailə, kollektiv, ümumiyyətlə xalq üçün ağır yükə çevrilməsin.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə, H., Mahmudova, R. (2013). Sosial pedaqogika, 365 s.
2. İsmixanov, M., Vəliyeva, S. (2013). "Sosial Pedaqogika. Bakı.
3. Pedagogika fizicheskoy kul'tury. (2017). Uchebnik dlya studentov VUZov. Pod red. Neverkovicha, S.D. M.: Academia.
4. Pedagogika razvitiya: sodержatel'nyy dosug i yego sekrety. (2018). Pod red. Karelovoy, I.M. Rn/D: Feniks.
5. <https://aztehsil.com/valideyn/201-ail-trbiysinin-pedaqoji-prinsiplri.html>
6. Barzilay, S., Apter, A. (2014). Psychological models of suicide. Archives of suicide research, 18(4).
7. Beck, A., Rush, A., Shaw, B., Emery, G. (1987). Cognitive therapy of depression. New York: The Guilford Press Bergeron, D.
8. Pedagogika. (2018). Uchebnik dlya VUZov. Standart tret'yego pokoleniya. Pod red. P. Tryapitsynoy. SPb.: Piter.
9. Qasımova, L., Mahmudova, R. (2002). Pedaqogika.

Göndərilib: 09.12.2022

Qəbul edilib: 23.01.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/27-31>

Sevda Hidayət qızı Axundova
Xəzər Universiteti
dissertant
sevda.app@gmail.com

PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞINDA TƏLİMİN KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ ŞƏRTLƏRİ

Xülasə

Ümumtəhsil məktəblərində təhsilin keyfiyyətinin inkişafı sahəsində nailiyyətlər əldə etmək gələcək müəllimlərin yaxşı hazırlığından asılıdır. Müəllif pedaqoji kadrlar hazırlayan kolleclərdə keyfiyyəti təmin edən tədris texnologiyaları, yaradıcılıq potensialının inkişafı üçün müasir təhsil mühitinin yaradılmasının zəruriliyini təqdim edir.

Məqalədə Azərbaycan müəllim hazırlığı sisteminin müasirləşdirilməsi, xüsusilə fasiləsiz təhsil sisteminin tətbiqi qeyd edilib, ixtisaslı müəllimlərin səmərəli hazırlanmasına şərait yaradan aparıcı amillər müəyyən edilib.

Müəllif qeyd edir ki, peşəkar müəllimlər hazırlamaq istəyiriksə, müasir dərsin qurulmasında və keçirilməsində əsas diqqət gələcək müəllimlərin müstəqil idrak fəaliyyətinin təşkilinə və yaradıcı potensialının inkişafına yönəldilməlidir. Bu kontekstdə məqalə müəllifi müəllim hazırlığı sisteminin inkişafı və faktiki vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün bəzi tövsiyə və təkliflər verməyə çalışıb.

***Açar sözlər:** pedaqoji ixtisaslı kadr, təhsil, keyfiyyət, peşəkarlıq, yeni innovasiyalar*

Sevda Hidayət Akhundova
Khazar University
dissertatist
sevda.app@gmail.com

Conditions for improving the quality of teaching staff preparation

Abstract

Achieving achievements in the field of development of the quality of education in secondary schools depends on the good preparation of future teachers. The author presents the need to create a modern educational environment for the development of quality teaching technologies and creative potential in colleges that prepare pedagogical personnel.

The article mentions the modernization of the teacher training system in Azerbaijan, especially the introduction of the continuous education system, and identifies the leading factors that create conditions for the effective training of qualified teachers.

The author notes that if we want to prepare professional teachers, the main attention in the construction and conduct of modern lessons should be focused on the organization of independent cognitive activity of future teachers and the development of their creative potential. In this context, the author of the article tried to give some recommendations and suggestions for the development of the teacher training system and to improve the actual situation.

***Keywords:** pedagogically qualified staff, education, quality, professionalism, new innovations*

Giriş

Pedaqoji kadrların hazırlanması mürəkkəb məsələdir. Bütün növ təhsil müəssisələri üçün pedaqoji kadrların hazırlanması müvafiq ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri tərəfindən həyata keçirilir. Müasir tələblər fonunda məzunlarımızın iqtisadi və sosial həyatda uğurlu iştirakını təmin etmək üçün orta ixtisas təhsilinin daha sürətli inkişaf tempinin zəruriliyi danılmazdır. Cəmiyyətdəki sosial dəyişikliklər müəllim hazırlığının bəzi aktual problemlərinin həllini tələb

edir. Əsas vəzifə ümumi orta təhsilin strukturunun müasirləşdirilməsi və məzmununun yenilənməsi fonunda gələcək müəllimin peşə-pedaqoji hazırlığı üçün təşkilati-metodik şəraitin yaradılmasıdır.

Peşəkar tələblərin dinamik artması mütəxəssis hazırlığına fərqli yanaşma, insana fərqli yanaşma ehtiyacına gətirib çıxarır. Bu gün cəmiyyətə ölkənin sosial və iqtisadi inkişafında öz sözünü deməyi bacaran rəqabət qabiliyyətli pedaqoji kadrlar lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" Qanunun 9-cu maddəsində Təhsil müəssisəsində kadr hazırlığının keyfiyyət səviyyəsi aşağıdakı kimi öz əksini tapır: "Məzunların milli və beynəlxalq əmək bazarında rəqabət qabiliyyəti, ölkənin sosial və iqtisadi inkişafında rolu ilə müəyyən edilir" ("Təhsil haqqında" qanun, 2012: 5).

Deməli, təhsilin keyfiyyəti yalnız görülən işlərin nəticələri deyil, həm də tələbələrin hərtərəfli şəxsi və sosial inkişafını təmin edən sistemdir, təşkilatdır.

XXI əsrin mütəxəssisindən bir çox qabiliyyətlər tələb olunur: özünütəhsil qabiliyyəti və öz seçimini irəli sürmək, müdafiə etmək; mübahisə etmək bacarığı; öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımaq; ünsiyyət bacarıqlarına və münafişə vəziyyətlərini həll etmək bacarığına sahib olmaq; insanları olduğu kimi qəbul etmək bacarığı və s. Bununla yanaşı, gələcək mütəxəssisin peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətləri ilə yanaşı, yaradıcı təşkilatçılıq, kommunikativ qabiliyyət və bacarıqlarının inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da məzunlarımızın rəqabətə davamlı və peşəkar kadrlar olmasına imkan verəcəkdir.

Bütün tarixi dövrlərdə görkəmli şəxsiyyətlər müəllimlik peşəsinə yüksək qiymət vermiş və müəllimliyi cəmiyyətin ən şərəfli peşəsi hesab etmişlər. Ulu öndər Heydər Əliyev də müəllimlik adını çox yüksəkdə tutmuş, onu ən vacib peşə kimi qiymətləndirmişdir: "...hər bir müəllim bilməlidir ki, onun üzərinə düşən vəzifə, onun dövlət üçün, millət üçün, Azərbaycan xalqı üçün gördüyü iş bütün başqa sahələrdə fəaliyyət göstərən insanların hamısının işindən ən gərəklisidir, ən lazımlısıdır" (Əliyev, 2002: 139). Bu müqəddəs peşənin nüfuzunun qalxması isə keyfiyyətli təhsildən asılıdır.

Ən yaxşı təhsil sisteminə malik olan ölkələr ilk növbədə müəllimlərin seçilməsi, hazırlanması və əməyinin keyfiyyətini yüksəltməklə təhsilin inkişafında mühüm irəliləyişlər əldə etmişlər. Dünyanın bir çox məşhur pedaqoqlarının fikrincə, təhsilin keyfiyyətinə və tələbələrin təhsil səviyyəsinə birbaşa təsir göstərən məhz bu amildir. Məşhur təhsil ekspertləri M.Barber və M.Murşedin qeyd edildiyi kimi, "təhsil sisteminin keyfiyyəti orada çalışan müəllimlərin keyfiyyətindən asılıdır" (Barber, Murshed, 2008: 17).

Deməli, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində müəllim heyətinin həlledici rolunu nəzərə alaraq müəllimlik üçün müraciət edənlərin ciddi şəkildə seçilməsi, müəllim heyətinin qiymətləndirilməsi üçün effektiv prosedurların işlənilməsi, məktəbdə pedaqoji işə meyl və qabiliyyət nümayiş etdirən şagirdlərin aşkar edilməsinə yönəldilmiş peşəyönümü işinin aparılması hələ də çox vacib məsələ olaraq qalır.

Müəllimlik ixtisasına uyğun namizədlər müəllim hazırlığı proqramı ilə təhsilə başlamazdan əvvəl seçilməlidir. Danılmaz faktır ki, ixtisas seçimində az bal toplayan çoxsaylı abituriətlər müəllimliyə üz tuturlar. Bu da arzuladığımız keyfiyyətli təhsilin qarşısına əvvəldən xətt çəkməkdir. M.Barber və M.Murşedin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi "...İstehsal həddən artıq çox olduğundan məzunların bir çoxu müəllim kimi işə düzələ bilmir ki, bu da ən bacarıqlı namizədlər üçün pedaqoji təhsilin cəlbədiciliyini azaldır. Belə şəraitdə seçimi çox olmayanlar müəllimlik peşəsinə, məktəbi çox yaxşı qiymətlərlə bitirənlər isə daha rəqabətli ixtisaslara üstünlük verirlər" (Barber, Murshed, 2008: 21).

Pedaqoji kadrlarının hazırlanmasının birinci mərhələsində bu məsələni həll etmək olar. Ümumtəhsil məktəblərinin daha yaxşı göstəriciləri olan yuxarı sinif şagirdlərini pedaqoji profilli peşəyə yönəltmək üçün onların arasından müəllimliyə marağı olan şagirdləri üzə çıxarmaq lazımdır. Bu şagirdləri gələcək peşələrinin xüsusiyyətləri ilə tanış etmək məqsədi ilə pedaqoji kadr hazırlayan müəssisə tərəfindən xüsusi məlumatlandırıcı və motivasiyaedici seminarlar keçirilməlidir. Bu yanaşma təhsilalanlara həm gələcək peşələri ilə tanış olmağa, həm də bunun onlara uyğun olub-olmadığını, gözləntilərinin müasir müəllimlərin qarşısında qoyulan tələblərə cavab verib-vermədiyini anlamağa kömək edər, gələcək peşə seçiminə şüurlu yanaşmağa imkan verir.

İkinci mərhələdə isə onlar artıq peşə təhsilinə başlayırlar. Burada tələbələr üçün əsasən proqramlar üzrə təşkil olunmuş təlim keçirilir. Sürətli inkişaf edən qabaqcıl dünya təcrübəsini öyrədən təlimlərin tətbiqində isə gecikirik.

Pedaqoji kadrların müasir peşə hazırlığının vəzifələri aşağıdakılardır:

- təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- yeni peşəkar təhsil standartlarının tətbiqinə imkan verəcək müəllim hazırlığı proqramlarının və tədris texnologiyalarının məzmununun dəyişdirilməsi;
- müəllim heyətinin praktiki hazırlığının *təkmilləşdirilməsi*;
- pedaqoji təhsildə mütəxəssis hazırlığında fasiləsizliyin təmin edilməsi.

Təhsilin keyfiyyəti bir çox amillərdən asılıdır, lakin ən əsası müəllimlərin peşəkarlığıdır. Peşəkarlıq pedaqoji prosesin yüksək səviyyədə təşkili və aparılması, keyfiyyətli nəticələr əldə edilməsi üçün əsasdır. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında müəllimin peşə səriştəliliyinə xüsusi diqqət verilməsi də onun bu funksiyasından irəli gəlir (Azərbaycan Respublikasında təhsil üzrə Dövlət Strategiyası, 2013).

Peşəkar müəllimlər hazırlamaq istəyiriksə, müasir dərslin qurulmasında və keçirilməsində əsas diqqət gələcək müəllimlərin müstəqil idrak fəaliyyətinin təşkilinə yönəldilməlidir. Tələbələrin idrak fəaliyyətini artırmaq üçün psixoloji və pedaqoji şərtlər aşağıdakılardır:

1. Müəllimin biliyin ötürücüsü deyil, tələbələrin idrak fəaliyyəti üçün bələdçi olması, tədris məlumatının müəllim tərəfindən ümumiləşdirilməsi, onun sistemləşdirilməsi və strukturlaşdırılması;
2. Tələbələrin passiv dinləyicilərdən tədris prosesinin aktiv iştirakçısına çevrilməsi, müəyyən fəaliyyət sahəsinə meyllərinə uyğun idrak fəaliyyəti üçün motivasiyanın olması.
3. Aktiv metodların və kompüter təlim texnologiyalarının tətbiqi.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllimin və tələbələrin funksiyalarında dəyişiklik o zaman mümkündür ki, müəllim tələbələrin fəal müstəqil idrak fəaliyyətini təmin edən idarəetmə sistemi tətbiq edir, tədqiqat, yaradıcılıq tələb edən didaktik vasitələr hazırlayır, onların tədris prosesində həyata keçirilməsi üçün müxtəlif metodlar tətbiq edir. Professor M. İlyasov qeyd edir: “Müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyəti onun pedaqoji fəaliyyəti ilə psixoloji təsirinin birliyindən yaranaraq formalaşır və bu, pedaqoji prosesin səmərə və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənir” (İlyasov, 2018: 126).

Bununla belə, təlim prosesində tələbələrin potensialını, yaradıcılıq imkanlarını reallaşdırmaq həmişə mümkün olmur. Bu baxımdan, kolleclərdə təhsil prosesinin bütün iştirakçılarının intellektual və yaradıcı potensialının inkişafına və möhkəmləndirilməsinə töhfə verən çoxşaxəli yaradıcılıq mərkəzlərinin yaradılmasına ehtiyac var. Belə bir mərkəzin əsas vəzifəsi tələbələrin peşə və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına şərait yaratmaq, onları bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətə davamlı hala gətirmək, mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır. Bu mərkəzdə müxtəlif seminarlar, treninqlər, sağlamlıq təlimləri vasitəsilə gələcək mütəxəssislərin fənn və fənlərarası sahələrdə, estetik yaradıcılıqda, sağlamlıq mədəniyyətinin (fiziki, əqli, mənəvi) formalaşmasında, kompüter qrafikasından istifadə edərək modelləşdirmədə, dizaynda yaradıcı qabiliyyətləri inkişaf edir.

İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı dövründə əsas diqqət ayrı-ayrı sahələrdən fərdi bilik, bacarıqların əldə edilməsinə deyil, keyfiyyətli nəticəsi olan təlimin formalaşdırılmasına yönəldilir. Məktəblərdə keyfiyyətli tədrisi təmin etmək üçün gələcək müəllimlərin metodik hazırlığı məsələsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Müasir məktəb kurikulumu ilə tanışlıq, bu proqramda onlara çətin gələn məsələlərin səbəblərini başa düşmək, fənnin məktəb kursunun nəzəri əsaslarını bilmək, tədris metodlarına sahib olmaq, bu metodlarından yerində istifadə etmək bacarığı və s. əsas tələblərdəndir. Metodik cəhətdən hazırlanmış mütəxəssis, məktəbin tədris-metodiki kompleksinə əsaslı tənqidi qiymət verməyi, çoxsaylı alternativ dərsləklər, tədris vəsaitləri arasından seçim etməyi bacarmalı, müasir dərsləklərin məzmununa olan tələbləri bilməlidir.

Gələcək müəllimin metodik hazırlığı pedaqoji innovasiya vasitələrindən sistemli istifadəni də nəzərdə tutmalıdır. Bunun üçün cəmiyyət üzvünün innovativ dəyişikliklərə, yeni hesab etdiyimiz bəzi texnologiyaların ən müasir texnologiyalarla əvəzlənməsinə hazır olmasını təmin edəcək

müvafiq inkişaf strategiyası tələb olunur. Müasir müəllim öz sahəsi üzrə kompüterin imkanlarını bilməli, multimediyada tələbələrin fəaliyyətini idarə etmək bacarığına malik olmalı, nəhəng bir axın içərisindən lazımı məlumatları seçib sistemləşdirməyi bacarmalıdır. Bu zaman arzuladığımız keyfiyyətli təlimdən danışa bilərik.

Bu gün istənilən peşə insandan yüksək mənəvi-əxlaqi standartlara, davranış qaydalarına riayət etmək tələb edilir. Ona görə də tələbələrimizin insanlara, cəmiyyətə, təbiətə münasibətdə mənəvi, əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşmasına kömək edən mexanizmlərin təmin edilməsi zəruridir. Pedaqoji kadr hazırlayan müəssisədə şəxsi komponent üstünlük təşkil etməlidir. Professor Ə.Ə.Əlizadə yazır: “Şagirdlər müəllimin erudisiyasını yüksək qiymətləndirirlər. Bilikli müəllimi sayırlar. Ancaq onlar səmimi, xeyirxah, qılıqlı, həssas, qəlbini uşaqlara verən və onlarla söhbət etməyi bacaran, hətta sinifdənkənar vaxtlarda da onlarla həvəslə məşğul olan müəllimi sevirlər” (Əlizadə, 1998: 223).

Belə keyfiyyətlərə yiyələnmələri üçün tələbələrin “Pedaqoji etika”, “Konfliktologiya” kimi fənləri də öyrənmələri məqsədəuyğundur.

Pedaqoji kadrların davamlı hazırlanması problemi cəmiyyətin müasir inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqoji təhsildə mütəxəssis hazırlığında fasiləsizliyin təmin edilməsi ölkə başçısı İlham Əliyevin müəyyən etdiyi “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də öz əksini tapan əsas istiqamətlərdən biridir: “Pedaqoji kadrların müasir hazırlığı davamlı təhsildir. Dünyada artan rəqabətə davam gətirə bilmək üçün iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişafı müasir və güclü təhsilə arxalanmalıdır. Məhz təhsil vasitəsilə insan kapitalının milli sərvətdə iştirak payı davamlı şəkildə artırılmalıdır.

...Cəmiyyətin inkişafının təminatçısı olan ümumi təhsilin gücləndirilməsi üçün təhsil sistemində gedən modernləşmə davam etdirilməli, məzmun islahatları dərinləşməli, integrativ tədris təcrübəsi inkişaf etdirilməlidir” (“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”, 2021).

Hazırda kollecləri ləğv etmək və bütün gələcək müəllimlərdən yalnız ali təhsil tələb etmək mümkün deyil. Bundan əlavə, kolleclər təhsil müəssisələri üçün müəllimlərin hazırlanmasında böyük iş görürlər. Belə şəraitdə pedaqoji kadrların peşəkar hazırlığına tələblər də artır. Orta ixtisas təhsili müəssisələrində müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi bu prosesin səmərəli idarə olunmasını tələb edir. Yaranmış təşkilati formaların və idarəetmə üsullarının yeni şəraitə, yeni vəzifələrə uyğun dəyişdirilməsi vacibdir. “Təkcə məktəbin effektiv idarə edilməsi yox, həm də inkişaf dinamikasının təmin edilməsi, müəllimin fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi, təhsilin və təlimin idarə edilməsi keyfiyyətin yüksəldilməsinə xidmət edir” (Veysova, 2018: 28).

Effektiv təhsil sistemlərində tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə bir sıra tədbirlər vasitəsilə nail olunur: təcrübəli müəllimlərin yeni başlayanlara peşəkar bacarıqlara yiyələnməsinə köməklik etdiyi mentorluq, müəllimlərin inkişafına yardım edən güclü məktəb rəhbərlərliyi, milli təhsil və tərbiyə sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş konstruktiv təkliflər “həllədiçi əhəmiyyət kəsb edən amilləri müəyyən etmək və ən səmərəli inkişaf strategiyalarını hazırlamaq” (Barber, Murshed, 2007: 17).

Pedaqoji kollecdə müəllim hazırlığı prosesinin idarə edilməsi, məzunların peşə və ümumi mədəni hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi, sabit təhsili təmin edən məktəb idarəçiliyinin təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsi bu günün tələbidir.

Pedaqoji kadrların hazırlanmasında müasir tendensiyalara riayət olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız zamanla ayaqlaşmaqla peşənin nüfuzunu, müəllimin rolunun təhsilalanların həyatında əhəmiyyətini artırmaq olar.

Nəticə

Təhsil sahəsində innovativ dəyişikliklər kontekstində mütəxəssislərin hazırlanması strategiyası dəyişir. Qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün layiqli şərait yaratmadan təhsilin keyfiyyətindən danışmaq mümkün deyil. Maddi-texniki bazanın müasirləşdirilməsi və pedaqoji ixtisaslar üzrə tələbələrin tədrisinə yeni yanaşmalar peşəkar təcrübənin formalaşmasına imkan verəcək, pedaqoji işçilərin hazırlanması və ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi problemlərini uğurla

həll edəcəkdir. Tələbələrımız pedaqogika sahəsində illər ərzində inkişaf etmiş ən yaxşı təcrübəni götürmək və onu müasir metodlar, təşəbbüskarlıq və fəal həyat mövqeyi ilə daha da inkişaf etdirmək üçün unikal imkana malikdirlər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” qanunu. (2012). Bakı Çap evi, 64 s.
2. Əliyev, H. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir (Tərtib edənlər: M.Mərdanov, Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 580 s.
3. Barber, M., Murshed, M. (2008). Kak dobitsya stabilno vysokogo kachestva obucheniya v shkolakh. Uroki, analiz luchshikh sistem shkolnogo obrazovaniya mira. MakKinsi, 59 s.
4. Azərbaycan Respublikasında təhsil üzrə Dövlət Strategiyası. (2013). <https://e-qanun.az/framework/27274>
5. İlyasov, M. (2018). Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. Monoqrafiya. Bakı: Elm və təhsil, 208 s.
6. Əlizadə, Ə. (1998). Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Ozan, 345 s.
7. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”. (2021). <https://president.az/az/articles/view/50474>.
8. Veysova, Z. (2018). Məktəb əsaslı dəstəkləyici rəhbərlik modeli. Müəllimlər üçün vəsait. Bakı: Ecoprint.
9. Barber, M., Mourshed, M. (2007). Consistently high performance: lessons from the world’s top performing school systems. McKinsey and Company.

Göndərilib: 04.01.2022

Qəbul edilib: 19.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/32-35>

Lamiyə Namiq qızı Məmmədli
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
lamiye2706@gmail.com

SƏNƏDLİ MATERIALLARIN QORUNMASI ÜÇÜN ARXIV BİNALARINA QOYULAN TƏLƏBLƏR

Xülasə

Arxiv sənədləri tarixin yaddaşı olduğu üçün müasir dövrdə arxiv sənədlərinin qorunması və mühafizəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mühafizəxanaları və arxiv sənədlərinin saxlanmalarını arxiv materiallarının daşıyıcılarının xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq təşkil edilməsi mühüm problemlərdən biridir. Arxiv sənədlərindən tədqiqatçıların düzgün şəkildə istifadəsini təşkil edərək arxiv materiallarının daha da uzunömürlü olmasını təmin etmək mümkündür. Dünyada arxiv müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqə nəticəsində elmi-tədqiqat işləri daha mükəmməl şəkildə aparıla bilər.

Açar sözlər: bina, mühafizə, təhlükəsizlik, qorunma, sənəd, müəssisə

Lamiya Namig Mammadli
Azerbaijan State University of Culture and Arts
master student
lamiye2706@gmail.com

Requirements for archive premises for the protection of documentary materials

Abstract

Since archival documents are the memory of history, preservation and protection of archival documents is of great importance in modern times. One of the important problems is the organization of archives and storage of archival documents based on the characteristics of the carriers of archival materials. It is possible to ensure the longevity of archival materials by organizing the proper use of archival documents by researchers. As a result of the interaction between archival institutions in the world, scientific and research work can be carried out more perfectly.

Keywords: building, protection, safety, protection, document, institution

Giriş

Arxivlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi böyük və çox mərhələli proses hesab olunur. Burada arxivlərin növü və əhatə dairəsi nəzərə alınmalıdır. 2006-cı ildə təqdim edilən TS 13212 Arxiv Məkanlarının Tənzimlənməsi standartına əsasən arxivlərin qorunması təşkil olunur (Rukanci, Anameric, Bashar, 2021: 78).

Arxivlərin əsas vəzifələrindən biri növündən və formasından asılı olmayaraq elmi və tarixi dəyərə malik bütün sənədləri qorumaqdır. Bu səbəbdən dolayı arxiv binalarının tikintisi bütün dünyada əsas məsələ kimi öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır.

Arxiv materialları müəssisələrdə saxlanılan zaman aşağıdakı qaydalara əməl olunmalıdır:

1. Milli Arxiv idarəsi tərəfindən müəssisə və struktur bölmələrdə arxiv işinin təşkilinə dair qəbul olunmuş qaydalar.
2. Digər dövlət müəssisələrində arxiv işinin təşkilinə aid qəbul edilən qaydalar (Musayev, 2012: 926).

Arxiv müəssisələrinin saxlanılması və idarələrin fəaliyyəti ilə bağlı tələb olunan bütün maddi xərclər Azərbaycan Respublikası tərəfindən təmin edilməlidir (Dövlət arxivlərinin oxu zallarında sənədlərdən istifadə qaydası, 2015).

Arxiv müəssisələrində əsas diqqətə alınması tələb olunan məqamlar aşağıdakılardır:

- Saxlanılan arxiv materiallarını hər cür daxili və xarici təhlükələrdən – temperatur, rütubət, işıq, yanğı, təbii fəlakət, oğurluq kimi hadisələrdən qorunması, bu amillərə uyğun olaraq yenilənməsi,

- Yeni sənədlərin, arxiv texnologiyalarının saxlanması və istifadənin daha səmərəli hala salınması üçün çevik strukturun yaradılması (4).

- Arxiv saxlama sahələrinə nəzarət edilən girişin təmin edilməsi,

- Arxiv müəssisəsinin işçilərinin və tədqiqatçıların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi,

- Məxfi sənədlərin qəbulu üçün sahələrinin yaradılması (Milli Arxiv Fondu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

- Giriş və çıxışlarda nəzarətin təmin edilməsi məqsədilə kameralar, kilidli qapılar, kartla açılıb örtülən qapılardan istifadə edilməsi,

- Arxiv binalarında qəza çıxışları və təxliyə şəraiti yaradılması

- Bina yerləşdiyi yerin iqlim şəraitinə, temperatur və rütubət xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq tikilməlidir. Mühafizəxanalarda hava filtrasiyası və rütubətə nəzarət edən kondisionerlərdən istifadə etmək zəruridir.

- Arxiv işçilərinin maarifləndirilməsi məqsədilə keçiriləcək konfranslar və digər tədbirlər üçün böyük zalların olması (Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi haqqında əsasnamə, 1999).

- Arxivlərdə sərgilərin həyata keçirilməsi məqsədilə layihələrin hazırlanması.

Arxiv binalarının çertyoj planı hazırlanan zaman aşağıdakı 4 əsas hissə nəzərə alınır:

1.Saxlama yerləri 2.Arxiv işçilərinin iş sahələri 3.Tədqiqatçılar üçün açıq sahələr

Arxiv sənədlərinin daha uzunmüddətli ömrə malik olması üçün mühafizəxanaların otaqları üçün ən uyğun temperatur göstəricisi 17° -19° hesab olunur. Daimi mühafizə vahidinə malik olan sənədlər cildlərdə, şkaflarda, bağlı qəfəslərdə, qovluqlarda müəyyən edilmiş işıq rejiminə uyğun olaraq qaranlıq şəkildə saxlanılmalıdır. Mühafizəxanalarda işıqlandırma sistemi təbii və süni olaraq iki qrupa bölünə bilər. Arxiv sənədləri pəncərəli və pəncərəsiz otaqlarda yerləşdirilir. Təbii və yaxud süni ventilyasiya sisteminə malik olduqda və havanın bərabər yayılması təmin olunduqda mühafizəxanaların pəncərəsiz otaqlarda yerləşdirilməsinə icazə verilir.

Mühafizəxanalar süni işıqlandırdıqda bağlı plafonlarda olan lampalardan istifadə etmək lazımdır. Flüoresan lampalardan istifadə edildikdə xüsusi filtrlərə müraciət etmək lazımdır. UV şüaları və Flüoresan lampalar arxiv sənədləri üçün əsas təhlükə mənbəyidir ona görə də həm süni həm də təbii işığın dağıdıcı təsirindən arxiv materiallarını qorumaq üçün müdafiə tədbirləri təşkil edilməlidir (7). Arxiv sənədləri ilə işləyən zaman onlar gün işığının və Flüoresan lampaların təsir etdiyi yerlərdən kənar saxlanılmalıdır.

Arxiv sənədləri üçün ən optimal nisbi rütubət göstəricisi 50-55% hesab olunur. Mühafizəxanalarda əgər hava təmizlənmirsə o zaman istilik-rütubət rejimini optimal saxlamaq üçün havanın təmizlənməsi, rütubətləşdirilməsi və qurudulması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Mühafizəxanalarda sutka ərzində temperatur göstəriciləri arasında kəskin fərqlərin olması yolverilməzdir. Kəskin fərq dedikdə istiliyin $\pm 10\%$ dəyişməsi nəzərdə tutulur.

Mühafizəxanalarda nisbi rütubət 80-90%-ə qalxarsa onun normal hala qaytarılması, normallaşdırılması üçün mühafizəxanaların havasını tez-tez dəyişmək və ya qurutmaq kimi tədbirlər görmək lazımdır. Burada otağın rütubəti 45-60%, 65%-dən aşağı olduqda kiflənmə prosesi müşahidə olunmur.

Yalnız arxiv sənədləri ilə texnoloji baxımdan işləyən zaman onların müvəqqəti olaraq havası tənzimlənməyən otaqlarda saxlanılmasına icazə verilir, digər hallarda bu yol verilməz hesab olunur. Arxiv sənədlərinin istilik-rütubət rejiminə nəzarət edilməsi dedikdə onların eyni vaxtda ölçü cihazları ilə ölçülməsi nəzərdə tutulur. Mühafizəxanalarda hava filtrasiyası və rütubətə nəzarət edən kondisionerlərdən istifadə etmək məqsədəuyğundur. Standart kondisionerlərdən istifadə etmək üçün şərait olmadıqda portativ kondisionerlərdən istifadə etmək lazımdır. Kondisionerləşdirilmiş havası tənzimlənməyən mühafizəxanalarda bu prosesi həftədə bir dəfə, Kondisionerləşdirilməmiş-

havası tənzimlənməyən otaqlarda həftədə iki dəfə aparmaq lazımdır. Əgər mühafizə rejimi pozulma halları müşahidə olunursa o zaman hər gün bu ölçmə prosesini aparmaq lazımdır. Ölçü cihazlarının nəticələrini qeyd etmək üçün xüsusi jurnallar yaradılır. Bu göstəricilərin düzgünlüyü və temperatur-rütubət rejimi pozulduğu hallarda görülən tədbirlər də qeyd edilməlidir.

Nəzarət-ölçü cihazları mühafizəxanalarda istilik və ventilyasiya sistemlərindən aralı quraşdırılır. Ölçü cihazları hər bir mühafizəxananın öz normalarına uyğun düzəldilir. Bu cihazlara nümunə olaraq psixometr, elektron termohidrometr, termometr, hidrometr kimi cihazları göstərmək olar. Hidrometrlərdən istifadəyə ölçü göstəricilərinin yoxlanılması və aspirasion psixometrlərə görə saxlanıldıqdan sonra icazə verilir. Hidrometrlərdə ən azı hər üç aydan bir yoxlanış aparılır. Mühafizəxanalarda istifadə edilən nəzarət ölçü cihazları bir lövhədə quraşdırılır. Burada hər otağa ayrıca bu cihazdan qoyulur, çoxyaruslu mühafizəxanalarda isə hər yarusda bu ölçü cihazları olmalıdır. Hər nəzarət nöqtəsinə sıra nömrəsi verilir.

Mühafizəxanaların otaqlarında toz yığılmasının, kifin, həşaratların və gəmiricilərin yaranmasının qarşısını almaq üçün təmizlik işləri görmək lazımdır. Arxivdə sanitar-gigiyenik rejimin bir sıra tələblərinə riayət olunmalıdır. Bu tələblər aşağıdakılardır:

- Müntəzəm olaraq mühafizəxanalarda rütubətli başqa sözlə nəmli formada təmizlik işləri həyata keçirilməlidir.

- Mühafizə vasitələri yəni qəfəsələr, şkaflar, qutular, qovluqlar, bağlamalar ən azı ildə bir dəfə tozsoranla təmizlənməlidir.

- Mühafizəxanalarda təmizləmə prosesi zamanı qəfəsələrin alt hissəsi, döşəməsi, pəncərələrin altı antiseptik maddələrlə – 2%-li formalin, 5%-li AB katamini ilə silinməlidir.

Mühafizəxanalarda sanitar-gigiyena rejimi aşağıdakı şəkildə tənzimlənilir:

- Mühafizəxanaya üst geyim, çirkli və nəm ayaqqabılarla daxil olmaq qadağandır. Mühafizə otaqlarına kənar əşyalar gətirmək, burada siqarət çəkmək, qida və yeyinti məhsulları saxlamağa icazə verilmir (Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi haqqında əsasnamə, 2003).

- Arxiv mütəxəssisləri audio-vizual sənədlərlə işləyən zaman ağ xələtdən və materialı pambıq olan əlcəklərdən istifadə etməlidirlər.

- Havanın sərbəst hərəkəti üçün arxiv müəssisələrində şərait yaradılmalıdır. Arxiv sənədləri səliqəsiz formada döşəməyə və ya pəncərə altına yığılmamalıdır.

- Mühafizəxanalarda həşaratları və kiflənmə prosesini vaxtında müəyyən etmək üçün istilik sistemi işə salınanda və söndürüləndə mentemoloji və mikoloji baxış həyata keçirilməlidir. Mühafizəxanalarda bioloji ziyanvericilər aşkarlanan zaman təcili olaraq dezinfeksiya və dezinseksiya aparılmalıdır.

- Arxiv sənədlərində kif, göbələk, həşaratlar aşkar olunduqda onlar tez bir zamanda kağıza və ya plyonkaya bükülərək digər sənədlərdən ayrı saxlanılmalıdır. Dezinfeksiya və dezinseksiya prosesləri həyata keçirildikdən sonra arxiv sənədləri yerinə qaytarılmalıdır.

- Kif və göbələk aşkarlanmış sənədlər, qəfəsələr, şkaflar 3%-li ABII məhlulu ilə silinməli daha sonra isə qurulanmalıdır.

- Mühafizəxanalarda bioloji zərərvericilər aşkar olunduqda döşəmələr, pəncərələr, pəncərəaltı divarlar 1.5 metr hündürlüyə qədər aerozol preparatları ilə silinməlidir.

- Mühafizəxanalarda dezinfeksiya və dezinseksiya prosesləri Epidemiologiya və Gigiyena mərkəzi ya da karantin xidməti əməkdaşları tərəfindən arxiv mütəxəssislərinin nəzarəti altında aparılmalıdır. Mühafizəxanalarda gəmiricilər aşkar edildikdə onların məhv edilməsi Epidemiologiya və Gigiyena mərkəzləri tərəfindən həyata keçirilməlidir. Burada müşahidə edilən ən zərərli gəmirici gümüş balıq hesab olunur. Əgər bu zərərverici arxiv müəssisəsində aşkar edilərsə təcili peşəkar mühafizə xidmətlərinə müraciət etmək lazımdır.

- Mühafizəxananın divarları, döşəməsi, tavanları kif bağlayan zaman onların rəngi tökülməlidir, həmin yerlər 5%-li formalin məhlulu ilə təmizlənməlidir daha sonra yenidən təmir edildiyi zaman tikinti vasitələrinin tərkibinə antiseptik məhlullar əlavə edilməlidir. Arxiv müəssisəsinin binasının hansı səbəbdən rütubətli olduğu araşdırılmalıdır və bu səbəb aradan qaldırılmalıdır.

Sanitar-epidemioloji tədbirlərin görülməsi üçün arxiv müəssisələrində sanitar günləri təyin olunur. Qrafik materiallara, fotosəkillərə, rəsmlərə, kinolentlərə, əsaslı yazılara əl ilə toxunmaq olmaz. Belə sənədləri sanitar-epidemioloji tələblərə uyğun olaraq kənarından ya da müdafiə çanağından tutmaq lazımdır.

Nəticə

Sənədlərin mühafizəsi dedikdə onların mühafizəsi ilə məqsədlə əlverişli şəraitin yaradılması, normativ qaydalara riayət edilməsi, lazımi fiziki şəraitdə sənədlərin saxlanması nəzərdə tutulur. Dövlət arxivlərində sənədlər aşağıdakı şəkildə mühafizə olunur:

1. Sənədlərin istinin və rütubətin təsirindən qorunması məqsədlə istilik-rütubət rejiminin yaradılması

2. Qeyri-normal işıqdan mühafizə məqsədlə düzgün işıq sisteminin yaradılması

3. Sənədlərin bioloji zədələnməsinin və tozla çirklənməsinə qarşı mühafizə etmək məqsədlə sanitar-gigiyena rejiminin təşkil edilməsi

4. Arxiv materiallarının itməsinin, onların oğurlanmasının qarşısını almaq məqsədlə düzgün mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Ədəbiyyat

1. Rukanci, F., Anameric, H., Bashar, A. (2021). "Archive and archiving. Theory, Strategy, Applications". Istanbul.
2. Musayev, E. (2012). "Kargüzarlığın təşkili". "Qanun" nəşriyyatı.
3. Dövlət arxivlərinin oxu zallarında sənədlərdən istifadə qaydası. (2015).
4. www.milliarxiv.gov.az
5. Milli Arxiv Fondu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
6. Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi haqqında əsasnamə. (1999). Bakı.
7. http://www.bahaiarc.narod.ru/Archives_Workshop/Handouts/Storage_and_Preservation_of_Archives.htm
8. Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi haqqında əsasnamə. (2003). Bakı.

Göndərilib: 16.11.2022

Qəbul edilib: 22.01.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/36-40>

Parvin Zeynal Mehbaliyeva
Baku Slavic University
parvin.mehbaliyeva@gmail.com

THE IMPORTANCE OF USING AUTHENTIC MATERIALS IN ENGLISH TEACHING

Abstract

The article shows that films should be widely used in the teaching of specialized language in language faculties. The films presented to the students should be authentic and should be selected taking into account the age, intellectual and knowledge levels of the students. When choosing films, the students' national-cultural affiliation, the socio-cultural context in which the training takes place must be taken into account. Films should be neither too easy nor too difficult, both in terms of content and language. Work in this direction should start from the initial stage of education, and should be carried out in a purposeful, systematic, step-by-step manner, following the principles of easy to difficult, simple to complex.

Keywords: *teaching, authentic material, foreign language, communicative approach, English language*

Pərvin Zeynal qızı Mehbaliyeva
Bakı Slavyan Universiteti
parvin.mehbaliyeva@gmail.com

İngilis dilinin tədrisində autentik materiallardan istifadənin əhəmiyyəti

Xülasə

Məqalədə göstərilir ki, dil fakültələrində ixtisas dilinin tədrisində filmlərdən geniş şəkildə istifadə edilməlidir. Tələbələrə təqdim edilən filmlər autentik olmalı, tələbələrin yaş, intellektual, bilik səviyyələrini nəzərə alınmaqla seçilməlidir. Filmlər seçilərkən, tələbələrin milli-mədəni mənsubiyyəti, təlimin baş verdiyi sosio-mədəni kontekstin nəzərə alınması mütləq tələbələrdən biridir. Filmlər həm məzmun, həm də dil baxımından nə həddən artıq asan, nə də həddən artıq çətin olmalıdır. Bu istiqamətdə iş tədrisinin ilkin mərhələsindən başlamalı, asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə prinsiplərinə riayət etməklə məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Açar sözlər: *tədris, autentik material, xarici dil, kommunikativ yanaşma, ingilis dili*

Introduction

During the development of Azerbaijan's multifaceted political, economic and cultural relations, the problem of teaching the English language, which has gained the status of a global language in the modern world, at a level that meets the requirements of the time, is of particular importance. Today, English is one of the most important subjects taught in both secondary and higher educational institutions of Azerbaijan. It should also be noted that in the era of globalization, knowledge of foreign languages, first of all English, is put forward as an important condition. The interest in learning English in our country is increasing day by day.

In the traditional methods used in teaching English, teachers explained grammar based on rules only and then practiced and reinforced them through various exercises. However, teaching grammar with these methods did not give the desired results, that is, while language learners used the rules well in assignments and tests, they had difficulties in using the language in communication. New approaches were introduced in teaching grammar, one of which was the communicative approach. In this approach, the processing of aspects of the language in conversation was taken as the basis.

The focus was on the extent to which the learners could master the grammatical structure and use it in mutual communication. M.Kanal and M.Svein mentioned that the communicative approach consists of four competences, and one of those competences is grammatical competence. In this approach, grammar as a competence was based on the correct processing of linguistic units in the composition of sentences, conveying the meaning according to the correct structure (Moya, 1998: 78).

Since the communicative approach is based on communication, many materials are used in the teaching process. Such materials are dominated by authentic materials. Authentic materials include things, books, newspapers, magazines, films, DVDs, CDs in the original language. These types of materials are related to real life and are not intended to be used for pedagogical purposes. According to D.Nuna's opinion, authentic materials give learners ample opportunities to use the language freely in communication. D.Nunan includes in the concept of "authentic materials" various television and radio programs, interviews, announcements, various types of talk shows, stories.

As we know, teaching grammar is done in two ways, deductive and inductive. The difference between deductive and inductive ways is that the deductive explanation starts with the explanation of the rule directly, after the grammar rule is understood, it is applied through tasks, conditions are created for its use in different types of activities. But in an inductive explanation, those who delve into the relevant information discover the rules and know in advance how they are used. After studying its application, the resulting grammatical structure is explained separately. In modern methods, more space is given to the use of the inductive way. Gradually, the importance of inductive explanation, which is used to overcome the unsuccessful results of the deductive method used in traditional methods, begins to increase. In the communicative approach, grammatical rules are explained by applying them in real-life situations. In this way, authentic materials are used more often (Richards Jack, Rodgers Theodore, 2014: 83).

Authentic materials are useful because they are interesting and motivating. Such materials are selected based on the interests and needs of the students. The order of materials collection and use is selected according to the purpose of the training process. At this time, consideration is also given to covering the grammar rules that need to be taught. The more thoroughly the rules are explained, the more successful the learning process will be. Also, by using authentic materials, learners can improve their language skills. Authentic materials are selected not only according to the purpose and language needs, but also according to the age of the beggars. At this time, the types of activities, the degree of difficulty of the materials and the age factor should be compatible with each other. Another factor in the selection of materials is the students' language level.

Being aware of the language level of the learners greatly influences the successful application of the materials and determines the sequence of details to be included or to be made in the materials. M. Swan notes the following opinion about authentic materials: "Authentic materials give students the opportunity to use the language in real life and instill in them reliable linguistic knowledge to advance the language acquisition process" (Agriyanti, Malabar, 2016: 125).

In fact, programs, recordings, books, newspapers, magazines, etc. included in the authentic materials are tools made in the target language and have no pedagogical purpose. Also, these materials are materials that connect language units that can be used in real life, help learners to use grammatical structures correctly, and use relevant linguistic units.

There are several advantages in applying authentic materials to the learning process. Thanks to this type of materials, students witness real discourse and become its real participants. Materials are the main source of motivation for students to learn the language, it motivates them to learn the language and they get a lot of new information while learning the language. Because authentic materials involve real-life events, they increase students' worldview. Since real life events are not fully covered in the textbooks used during the class and made only for pedagogical purposes, authentic materials are used to fill this gap.

Through authentic materials, learners learn about the culture, people and sights of the country they are learning, which can help them when they travel to that country. Another advantage of such materials is that the same materials can be used for different types of tasks in several conditions. Because authentic materials reflect the changes that occur in the language and the diversity of the language, learners are prepared for the changes that will occur in any situation. Reading materials such as books, newspapers, and magazines helps students become familiar with the differences in grammar rules and review them to find and highlight the necessary information in a short amount of time. At the same time, authentic materials are rich in different types and language styles that are not found in pedagogical materials, so the use of these materials is very convenient. When using authentic materials, teachers create interaction with students, during which they develop their communicative skills and are encouraged to use that language in speaking. The language and structure of authentic materials are considered a convenient source of knowledge for students, these materials are prepared by native speakers. With the help of these materials, students become confident and fluent in speaking English. Another positive aspect is that teachers help students to participate in English environment in different situations and prepare them for successful communication. Authentic materials also help to reduce the degree of anxiety learners have towards the new environment in the target language (Chakmak, 2009: 78).

In the methodology of teaching foreign languages, authentic materials are considered as texts prepared by one or more people at the same time. Some researchers say that any material can be considered authentic due to its cultural content. They argue that the presentation of authentic materials in the foreign language classroom shows us the cultural heritage of the language we are learning. A foreign language teacher who uses authentic materials conveys the cultural interest in the language to the learner. Even two identical cultural elements that are compared create agreement in the student's ability to make this comparison and know how to act in similar situations. Research in this field confirms that when students learn the language, customs, history, and culture of a new country, they have a desire to compare the language, culture, and history of their own country. We should take into account another main factor, that using authentic materials as a "witness" of the culture, history, behavioral norms of a foreign language, it becomes easier for the student to know the culture, language, behavioral norms of a foreign country, even the foreign language itself. We believe that authentic it is necessary to use materials if either the materials used are a little old or do not contain enough important information. Even the Common European Framework of Language Reference (CEFLR) mentioned some aspects of using visual and communicative materials in teaching foreign languages. It follows that it is important to use authentic materials in the language, because it reflects in its original content (Swan, 2002: 77).

Non-authentic materials are considered more suitable for learners. As mentioned earlier, authentic materials are considered both complex and difficult to understand. On the other hand, materials such as class books are prepared by teachers based on the level and skills of the children. Therefore, it becomes easier for students to control themselves in class. In addition, the theme of the actual materials is sometimes not suitable in some countries. It is considered that the theme of the materials used should match the local theme. Therefore, it is more appropriate for teachers to use materials prepared by themselves. However, it is assumed that since English is an international and global language, using authentic materials in language teaching is not an important factor. As a result, learning the culture of the target language is no longer so important. English as a language does not require making its culture an internal part of the language.

The benefits of authentic materials are many. First, authentic materials bring students into contact with real language and become closer to the target language. Klikaya notes that authentic materials show students a model of the target language. Using authentic materials, students learn how to use the language in real situations. In addition, they feel closer to that language by using real-world factors in the real world. It enables learners to use English better outside the classroom and to create better communication. It is easier for students who get acquainted with the language once in the learning process to apply it in a real situation. Second, using authentic materials

motivates learners to learn English. Therefore, raising their enthusiasm and motivation is one of the difficult tasks for teachers (Seeger, 2009: 78).

As a result, methodologists and educators say that the use of authentic materials has a positive effect on the motivation of learners. One of the scholars who supports this idea is Pekok. In 1997, Pekok organized a conference in South Korea that supported university students in learning a foreign language. The main goal of this conference was to analyze the use of authentic materials and their role in student motivation. This conference involved 31 university students who were divided into two experimental groups. He applied both authentic and inauthentic materials to both groups. As a result, it was noted that authentic materials have a positive effect on the enthusiasm and motivation of learners.

During the conducted research, it is revealed that authentic materials have both positive and negative aspects. First of all, there is an appeal to cultural factors in many of the applied authentic materials. This may not be understandable for learners who are not familiar with the culture of the language and may cause them to face difficulties in the learning process. One of the problems that arise during the acquisition of materials is related to the vocabulary base of learners. The vocabulary used to solve the goal set during the study of the materials may be inappropriate for the student's language level. At the same time, the grammar used may not be compatible with the knowledge learned by the students. At this time, encountering that difficulty can have a negative impact on the learning process.

In general, authentic materials have a mixed structure. Sometimes difficult words and grammatical units used in the materials cause a loss of time in understanding the text for learners with a weak language level. Therefore, special preparation is required to save time. Some parts that may appear during the preparation and are considered difficult should be explained to the students. The use of different language variants in interviews, radio and television programs can cause some confusion. Sometimes, incompatibility of the information in the old newspaper and magazine materials with the requirements of the modern era causes students to face difficulties during the learning process. So, after a while, the information becomes outdated and loses its relevance. Therefore, it is necessary to replace the materials with new ones. There are a number of titles, announcements, and signs that you should definitely have some knowledge about. In addition to the pros and cons of authentic materials used in teaching grammar, attention is also paid to how appropriate these materials are.

As we mentioned above, studying authentic materials is fun and it attracts more attention of the students. Therefore, the materials should be linked to the lesson and designed according to the interests of the learners. For example, if students like movies or music, then you need to use materials that cover this topic. They apply the acquired knowledge to the learning process by performing tasks both in groups and individually.

Since communicative language teaching is student-oriented, the choice of topic should be based on their interests. Another problematic issue is the volume of materials. The amount of materials has a great influence on the progress of the lesson. So, if the materials are too long, it can make the lesson boring and distract the learners. Therefore, it is important to pay attention to the volume as well as the appropriateness of the topic. Thus, the role of authentic materials in teaching grammar is irreplaceable. Taking into account the positive and negative aspects that we have mentioned, during the application of authentic materials to the teaching process, learners witness the use of grammatical rules in situations. Later, they themselves freely use these rules in their daily life (Littlewood, 2008:108).

Authentic materials play a major role in the development of speaking, listening comprehension, reading and writing skills, and the materials used in the development of each skill result in different processing of relevant grammatical rules, sentence structure, and words in context. It also helps learners to consolidate their knowledge through various means, practice and acquire new information through it. The use of authentic materials in many of the trainings plays a key role in the application of multifaceted topics, in the mutual communication of students, and in increasing

their motivation towards the target language. Dialogue, role-playing, information completion, etc. through authentic materials. types of activities are used. Sometimes by dividing students into groups and organizing small competitions, conditions are created for them to apply their knowledge quickly and accurately.

In the communicative approach, the inductive teaching of grammar is carried out not only with the use of textbooks, but also with additional materials and authentic materials. The relevance of these materials to life and the preparation by native speakers has a positive effect on the teaching of grammar. Conducting various games, performing communicative tasks based on authentic materials leads to better mastering of grammar and fluent use in communication (Nunan, 1999: 336).

Conclusion

In conclusion, the advantages of authentic materials are countless. First and foremost, using authentic materials boosts learners' self-confidence because they see that they can handle it in real-life situations. When they get a chance to explore the real language, speaking skills become more natural. Although textbooks or other tools are used as one of the main tools for teaching a foreign language, they are looking for these types of materials. A third major issue that emerges when discussing the merits of authentic materials is that they create cultural awareness. We should mention once again that the students are in contact with all the realities of the modern language and as a result they can face all the questions in understanding. Authentic materials have not only positive effects, but also negative effects. The most common problem with authentic materials is their degree of difficulty. Many teachers argue that this type of materials should be intended only for students of a certain level, and students who are just starting to learn the language should not be included in this group. But we should consider this difficulty as the main drawback of authentic materials, because problems of this type can be solved with a little imagination.

References

1. Moya, M. (1998). Using Authentic Materials in the Foreign Language Classroom to Meet the Needs of Sojourners, A thesis.
2. Richards Jack, C., Rodgers Theodore, S. (2014). Approaches and methods in language teaching (third edition). Cambridge University Press, p.83-113.
3. Sri Agriyanti, M., Malabar, F. (2016). The Use of Authentic Materials in Teaching Grammar for EFL Students (Teachers' Perspective). LLT Journal Vol. 19 No. 2, p.125-131.
4. Chakmak, M. (2009). Prospective Teachers' Thoughts on Characteristics of an "Effective Teacher". Education and Science, 34 (153), p.74-82.
5. Swan, M. (2002). A critical look at the communicative approach II. ELT Journal, p.76-87.
6. Seeger, I. (2009). MA TEFL/TESL Module 1 Language Teaching Methodology Classroom Research, Research Methods, 89 p.
7. Littlewood, W. (2008). Communicative Language Teaching. Cambridge University Press, 108 p.
8. Nunan, D. (1999). Second Language Teaching and Learning. Boston: Heinle, Heinle, 336 p.

Received: 17.12.2022

Accepted: 15.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/20/41-45>

Tohfa Ruslan Nuriyeva
Hanyang University
tofa.nuriyeva.96@gmail.com

LİTERARY RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND KOREA

Abstract

The establishment of literary relations between Azerbaijan and Korea at the international level has contributed to the positive development of bilateral relations in the fields of economy, technology, science and education. In particular, carrying out mutual exchange process in the field of science and education, taking measures to promote Azerbaijani culture and literature in Korea, and Korean culture and literature in Azerbaijan have influenced the strengthening and sustainability of the ties of friendship and cooperation between Azerbaijan and Korea. In the article, the issue of partnership in the field of education and science of these two countries, which are close to each other in culture, is investigated.

Keywords: *culture, science, center, literature, cooperation*

Töhfə Ruslan qızı Nuriyeva
Hanyang Universiteti
tofa.nuriyeva.96@gmail.com

Azərbaycan və Koreya ədəbi əlaqələri

Xülasə

Azərbaycan və Koreya arasında beynəlxalq müstəvidə ədəbi əlaqələrin qurulması iqtisadi, texnoloji, elm və təhsil sahələrində ikitərəfli münasibətlərin müsbət səviyyədə inkişafına kömək etmişdir. Xüsusilə, elm və təhsil sahəsində qarşılıqlı şəkildə mübadilə prosesinin aparılması, Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının Koreyada, Koreya mədəniyyəti və ədəbiyyatının Azərbaycanda tanınması istiqamətində tədbirlərin görülməsi Azərbaycan və Koreya arasında dostluq və əməkdaşlıq bağlarının möhkəmlənməsinə və davamlılığına təsir etmişdir. Məqalədə mədəniyyəti ilə bir-birinə yaxın olan bu iki ölkənin təhsil və elm sahəsində tərəfdaşlığı məsələsi araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *mədəniyyət, elm, mərkəz, ədəbiyyat, əməkdaşlıq*

Introduction

Korea is known in the world as a country with a unique and rich culture. Since ancient times, the Korean people have created a unique culture based on their unique craftsmanship and Altaic cultural roots since their initial settlement in the Korean Peninsula and the southeastern part of Manchuria. The geographical features of the peninsula have given the Korean people the opportunity to acquire both land and sea culture and rich resources. This, in turn, allowed the Korean people to create their own flourishing culture of music, art, literature, dance, architecture, clothing, cuisine, and more. Currently, Korean art and culture attracts many fans from around the world. Thanks to Korea's cultural and artistic achievements over the centuries, today many of its talents participate in the world's most prestigious dance and music competitions (Glukhareva, 2003).

Azerbaijan is a country with a highly developed and rich culture. Located at the crossroads of different cultures, Azerbaijan has created a unique and rich culture in music, dance, cuisine, clothing, literature and other fields. Mugham is a rare example of music that is closely related to the

cultural history of Azerbaijan, forming an unparalleled part of the cultural heritage of Azerbaijan. Gayageum, the national stringed instrument of Korea, is similar to mugham. "Gayageum, the most representative instrument of Korea, its can be traced back to the kingdom of Gaya in the sixth century" (An encyclopaedia of Korean culture, 2004: 567).

Our peoples, belonging to the Altai language family, share common cultural roots. With this, great potential for cultural cooperation between our nations is discovered. It is also mentioned in the memory of the sources that there are relations between the Turkic tribes and the Koreans. In his book "Comparative Lexicon of Modern Turkic Languages", Prof. Ismayil Kazimov, while considering the issue of "Turkish-Korean historical-cultural contacts", based on other studies, puts forward the idea that Koreans, like the Oghuz Turks, are either from Manchuria or from the Altai peoples around Lake Baikal in Eastern Eurasia. destroyed (Kazimov, 2011). With this, the author supports the claim that Koreans and Oghuz hairs are of the same origin.

Cultural relations between the two countries are developing closely based on these common cultural customs. The efforts of the SEBA (Seoul-Baku) Cultural Exchange Association in this area should be highly appreciated. As a result of the association's efforts, high-level events covering music, art, cinema, cuisine and other fields are organized every year in both countries. In particular, the exchange in the field of Taekwondo is commendable. Azerbaijani athletes in this sport show high results in international level competitions. The most important factor is that the Korean language is widely used in Azerbaijan.

Since the establishment of diplomatic relations between Azerbaijan and Korea in 1992, our cooperation has actively developed. The phase of dynamic development of relations between the two countries coincides with the period after 2006. The mutual visits at the level of heads of state in 2006-2007, and the documents signed during those visits, providing for the development of cooperation in various fields, formed the basis of today's Azerbaijan-Korea high-level cooperation (A new stage in the intensive development of relations between Azerbaijan and South Korea: the state visit of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev to the Republic of Korea, 2007: 2).

Cultural cooperation between Azerbaijan and Korea occupies a special place in the development of relations between the two countries. Within this framework, numerous successful projects have been implemented in the past years in the direction of promoting the culture and realities of Azerbaijan. This includes the holding of Azerbaijani cultural days in Korea, national film festivals, national cuisine days, mugham and classical Azerbaijani music concerts, national costumes and exhibitions of Azerbaijani carpets. "Ambassador Lee Ji-ha informed about the current state of bilateral relations and said that the Korean state TV channels "KBS" and "EBS" have shown programs dedicated to Azerbaijan. These programs increased the interest of the Korean people in Azerbaijan" (Tahir, 2010: 4).

On the initiative of the Embassy of the Republic of Azerbaijan in the Republic of South Korea, on the basis of a mutual agreement, the library of the Seoul National University, which ranks fourth among Asian countries and first in the Republic of South Korea, according to the ranking table, has the foreign and domestic policy, economy, culture, tourism opportunities of Azerbaijan and a section named "Azerbaijan-Land of Fire" containing materials reflecting other fields has been opened (Azerbaijani books in Korean libraries, 2009: 2).

The booklet "Khojaly Genocide" prepared by the Heydar Aliyev Center in English was translated into the language of the Republic of Korea by the Embassy of Azerbaijan in the Republic of Korea and printed in 5 thousand copies. The booklet talks about the historical and cultural monuments of the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan, the causes of the Armenia-Azerbaijan conflict, and the genocide committed against the civilian population in the city of Khojaly by the Armenian armed forces on February 26, 1992. The publication also includes information and photos about the "Justice for Khojaly" campaign put forward by Leyla Aliyeva, the vice-president of the Heydar Aliyev Foundation, for the recognition of the Khojaly genocide

by the international community. People's poet Bakhtiyar Vahabzade's poems were published for the first time in the Republic of Korea. The book, which was published in collaboration with the initiative of the Embassy of Azerbaijan in the Republic of Korea, Korea's Dongduk Girls' University, Eurasian Turkic Research Institute, and KYOVO Deasan Foundation, was translated from the original by a Korean Turkologist, UNESCO consultant for Central Asian countries, professor Eunkyung Oh. The book includes Bakhtiyar Vahabzade's poems "Gülüstan", "İstiqlal", "Atılmışlar", "Martyrs", selections from his poems written in different years, as well as extensive information about the poet's life and work. It is no coincidence that the collection of poems was named "Gülüstan" poem. This name is indirectly interpreted as a factor characterizing the shared history of Azerbaijan and Korea. The poem "Leyli and Majnun" by the genius poet and thinker Nizami Ganjavi was translated into Korean and published with the initiative and support of the Embassy of Azerbaijan in the Republic of Korea, and with the funding of the Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan. This is the first edition of the work of the classical Azerbaijani poet in Korean language. According to the information provided by the embassy, the translation of the poem "Leyli and Majnun" into Korean has been started since last year in connection with the declaration of 2021 as the "Year of Nizami Ganjavi" in Azerbaijan and the celebration of the 880th anniversary of the genius poet by the relevant decree of President İlham Aliyev. The work was translated by Kim Seong-ryong, professor of Hoseo University of the Republic of Korea, and Ramin Abasov, master of the same university. The translation of the poem was adapted to the Korean language, taking into account the language features of the Middle Ages as much as possible. In addition, the book talks about Nizami Ganjavi's life and work in detail, provides information about the social and political environment in the region where Azerbaijan is located in the XII-XIII centuries, the states and statesmen that existed in that period. In the 52nd issue of the International language and literature magazine, published in Korea, a special issue called "Journey to Karabakh in Azerbaijani literature" was given ample space. This is the first step towards the promotion of Azerbaijani literature in Korea, and it is possible within the framework of the joint cooperation of the Azerbaijan Diaspora Support Fund (executive director Ekram Abdullayev) with the Korean International Language and Literature Association (president Gang Song Jin) on the occasion of the 30th anniversary of the establishment of diplomatic relations between Azerbaijan and Korea and the year of Shusha. was. The head of the project is Zeynab Sabirli, the author of the idea and the translator of the articles into Korean is Leyla Masimli. Five articles are included in the special issue.

Such events were continued in Azerbaijan as well. Literary scholar-scientist prof. In Habib Babayev's book "International relations of Azerbaijani literature", there are notes that the writer Roman Kim, one of the representatives of Korean literature, had relations with Baku (Babayev, 1978).

Korean writer Hwang Seok-yong's novels "Princess Bari", Shin Gyeong-suk's "I'll Be Where You Call", Gang Han's "Vegetarian", Kun Sook Shin's "My Mother Entrusted You", Han Seryan's stories, Korean folk tales, "Khin Bu and Nor Bu brothers" fairy tale, "Greedy Pak", "Happiness", "A boy named Irl Lam" stories were translated from Korean and published in book form (8).

The holding of events dedicated to the 30th anniversary of the establishment of diplomatic relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Korea in 2022 is an example of how this cooperation will continue in a positive direction:

1. The conference on "Azerbaijan-Korea scientific cooperation" was organized by the Korean Association for the Study of Eurasian Civilization, the Embassy of Korea in Azerbaijan,

SEBA (Seoul-Baku) Azerbaijan-Korea Cultural Exchange Association and the Institute of Archaeology, Ethnography and Anthropology of ANAS.

2. The International Symposium "Fourth Industrial Revolution: New Humanitarian Challenges in Korea and Azerbaijan" of Korea-Azerbaijan III Humanitarian Forum was jointly organized by the Nizami Ganjavi Institute of Literature of ANAS, the Embassy of the Republic of South Korea in Azerbaijan, and the Eurasian Turkish Research Institute of Korea Dongduk Women's University.

The work done in the field of science and education is also very important in the development of Azerbaijan-Korea literary relations. The opening of centers within universities plays an important role in this field. The Korean Cultural Center was established in 1994 under the Azerbaijan University of Languages. In December 2019, "Korea Corner" was opened at the center with the support of the Embassy of the Republic of Korea in Azerbaijan and the Korea Foundation. The Korean Cultural Center started its activities on January 30, 2019 at the Azerbaijan University of Technology (Ganja). The main task of the center is to teach and promote the Korean language and culture, as well as to develop Korean studies in Azerbaijan and strengthen the relations between the two countries. The centers perform the following functions:

- Organization of language courses for teaching Korean language and culture
- Establishing cooperative relations with foreign universities and other educational institutions
- Ensuring the participation of students in exchange programs
- Helping Azerbaijani citizens to study in Korea. According to the mutual exchange agreement between Azerbaijan University of Languages and Korea University of Foreign Languages signed in 2007, student exchange between the two universities began in September 2010. In 2017, a mutual exchange agreement was signed between Azerbaijan University of Languages and Korea's Chonbuk University, and according to this agreement, starting from 2018, every year students study in Korea as exchange students.
- Mutual recognition and promotion of Korean-Azerbaijani cultures
- Conducting educational literary and scientific seminars about Korea

Conclusion

In addition to the participation of Korean companies in numerous projects implemented in Azerbaijan during the past thirty years, the study of Korea's development experience and the development of economic and trade, including cultural relations with Korea have become important for Azerbaijan. During the past period, numerous mutual visits of state and government officials were carried out, many successful projects were signed in the field of mutual introduction of culture, history and realities of both countries, as well as intensification of contacts between citizens. Education, science, healthcare, tourism, etc. joint projects that create ample opportunities for cooperation in other humanitarian-oriented fields have been implemented, and appropriate cooperation opportunities have been established for the continuation of such projects in the future.

References

1. Glukhareva, O. (2003). The art of Korea from ancient times to the end of the 19th century.
2. An encyclopaedia of Korean culture. (2004). Seoul, Korea: Hansebon, 798 p.
3. Kazimov, I. (2011). A comparative lexicon of modern Turkish languages. Volume II. Baku.
4. A new stage in the intensive development of relations between Azerbaijan and South Korea: the state visit of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev to the Republic of Korea. (2007). AZERTAC. April 27, 2 p.
http://ek.anl.az/search/query?match_1=MUST&field_1&term_1=koreya&sort=relevance&pageNumber=8&theme=e-katalog

5. Tahir, R. (2010). A new stage begins in Korea-Azerbaijani relations. People's newspaper, March 11, 4 p.
6. Azerbaijani books in Korean libraries. (2009). Baku, Medeniyyet, 2 p.
http://anl.az/down/megale/medeniyyet/medeniyyet_sentyabr2009/89114.htm
7. Babayev, H. (1978). International relations of Azerbaijani literature: bibliography (1920-1973). Baku: Science.
<http://www.anl.az/down/megale/khalgqazeti/2010/mart/110876.htm>
8. http://ek.anl.az/search/query?match_1=MUST&field_1=&term_1=Korea+%C6%8FD%C6%8FB%C4%B0YYATI&facet_bl=m&facet_lang=aze&sort=relevance&theme=e-catalog

Received: 04.01.2023

Accepted: 11.02.2023

İÇİNDƏKİLƏR

Arzu Cahid qızı Xəlilzadə	
IV sənaye inqilabı və onun Azərbaycana təsirləri	5
Mubariz Khasay Asadov	
Problem modeling methods in mathematics education.....	11
Sevda Ağaşirin qızı İsmayılova	
Sovet hakimiyyətinin Azərbaycanda dövlət dili ilə bağlı həyata keçirdiyi siyasət (1920-1930-cu illər)	18
Nərminə Seyfəl qızı Mirzəliyeva	
Ailədə valideyn-yeniyyətə münasibətlərinin pedaqoji və psixoloji xüsusiyyətləri	23
Sevda Hidayət qızı Axundova	
Pedaqoji kadr hazırlığında təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi şərtləri	27
Lamiyə Namiq qızı Məmmədli	
Sənədli materialların qorunması üçün arxiv binalarına qoyulan tələblər	32
Parvin Zeynal Mehbaliyeva	
The importance of using authentic materials in english teaching	36
Tohfa Ruslan Nuriyeva	
Literary relations between Azerbaijan and Korea.....	41

İmzalandı: 27.02.2023
Formatı: 60/84, 1/8
H/n həcmi: 6 ç.v.
Sifariş: 620

---

aem.az saytında çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az

